

Tadeusz Ochenduszko

ORCID 0000-0002-6691-5081

DOI:10.30657/pha.34.2022.01

(I Liceum Ogólnokształcące w Rzeszowie)

e-mail: tadeuszochenduszko@wp.pl

Gimnazjum w Brzeżanach w latach 1806–1918.

Zarys dziejów

Streszczenie

Pierwotną siedzibą szkoły był Zbaraż. W 1789 r. cesarz Józef II Habsburg założył w mieście tym pięcioletnie gimnazjum. Była to jedna z sześciu tego typu szkół średnich w Galicji. W 1805 r. cesarz Franciszek I podjął decyzję, aby zakład przenieść do Brzeżan – miasta będącego siedzibą cyrkułu. W 1819 r., w wyniku reformy oświaty, liczbę klas zwiększono do sześciu. Cztery niższe nazwano gramatykalnymi, a dwie wyższe – humanioralnymi. Sprawami pedagogicznymi kierował prefekt, a strategiczne decyzje podejmował dyrektor, który był jednocześnie starostą (*Kreishauptmann*) cyrkułu. Po Wiośnie Ludów w 1848 r. *Kreishauptmann* utracił zwierzchnictwo nad gimnazjum, a prefekt podniesiony został do rangi dyrektora i przejął odpowiedzialność za całokształt działalności szkoły. W wyniku kolejnej reformy władze planowały zdegradować gimnazjum do czteroletniego, jednak dzięki staraniom lokalnej społeczności udało się temu zapobiec i uzyskać zgodę na powiększenie szkoły do ośmiu klas. Nastąpiło to w latach 1863/64–1864/65. W maju i czerwcu 1865 r. dla absolwentów klasy ósmej odbyła się pierwsza w Brzeżanach matura, zwana egzaminem dojrzałości.

Bardziej korzystne warunki dla rozwoju szkoły nastąpiły po uzyskaniu przez Galicję autonomii. Liczba zespołów klasowych wzrosła z 9 w roku 1868/69 do 23 w latach poprzedzających I wojnę światową, a liczba uczniów z ponad 300 do ponad 700.

Od roku szkolnego 1906/07 zaczęto tworzyć klasy utrakwistyczne (dwujęzyczne), w których dla części przedmiotów językiem wykładowym był polski, a dla pozostałych – ukraiński.

W roku szkolnym 1914/15 gimnazjum nie funkcjonowało z powodu okupacji dużej części Galicji przez wojska rosyjskie. W latach 1915/16–1917/18 znajdowało się albo w strefie przyfrontowej, albo pod okupacją i do lutego 1918 r. nie było w nim warunków do wznowienia systematycznej pracy.

Słowa kluczowe:

Galicja, Brzeżany, gimnazjum, nauczyciele, uczniowie, XIX–XX wiek

Szkolnictwo średnie w Galicji w okresie autonomii to obszar badawczy, którym zajmowało się i zajmuje wielu historyków. Dzięki ich pracy znane są najważniejsze problemy dotyczące funkcjonowania gimnazjów, zarówno państwowych¹, jak i prywatnych² – w Krakowie³, Lwowie, Przemyślu, Rzeszowie i innych miastach. Wydane zostały publikacje charakteryzujące gimnazja żeńskie⁴, gimnazja prowadzone przez zakony⁵ oraz gimnazja z ukraińskim językiem wykładowym⁶. Osoby zainteresowane mogą studiować opracowania dotyczące funkcjonowania szkół średnich w specyficznym okresie I wojny światowej⁷. Sporo wiadomo o działalności nauczycieli⁸ na polu oświaty, nauki, innych dziedzin kultury⁹, a także gospodarki. Opisany został ich udział w rozwiązywaniu problemów socjalnych. Nieobca jest wiedza o ich działalności samorządowej i parlamentarnej. Opublikowane zostały prace dotyczące kadry kierowniczej oraz wychowanków szkół średnich, a także artykuły poruszające kwestie wielokulturowości środowisk gimnazjalnych¹⁰. Dostępne są również publi-

¹ Opublikowane zostały monografie i księgi pamiątkowe kilkunastu gimnazjów.

² Pisze o nich m.in.: M. Stinia, *Rola i znaczenie średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914* [w:] *Historia wychowania. Misja i edukacja, seria: Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 115–131.

³ Zob. m.in.: M. Stinia, *Rozwój krakowskich gimnazjów państwowych w latach 1867–1918* [w:] *Problemy cywilizacyjnego rozwoju Białorusi, Polski, Rosji i Ukrainy od końca XVIII do XXI wieku*, red. P. Franaszek, A. Niezuchrina, Kraków 2007, s. 271–277.

⁴ Zob. m.in.: R. Dutkova, *Żeńskie gimnazja Krakowa w procesie emancypacji kobiet 1896–1918*, Kraków 1995; I. Wodzińska, *Czy gimnazjum realne jest dla kobiet konieczne? Przyczynek do historii Prywatnego Gimnazjum Realnego w Rzeszowie w latach 1910–1914* [w:] *Aktywność publiczna kobiet na ziemiach polskich. Wybrane zagadnienia*, red. T. Pudłocki, K. Sierakowska, Warszawa 2013, s. 101–108.

⁵ Zob. m.in.: J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy ojców jezuitów w Chyrowie w latach 1886–1939*, Rzeszów–Kraków 1998.

⁶ Zob. m.in.: J. Moklak, *Hałyczyna contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego 1907–1914*, Kraków 1913.

⁷ K. Rędziński, *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914–1918)*, Częstochowa 2008.

⁸ H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni w Galicji. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987.

⁹ Zob. np.: J. Dybiec, *Nauczyciele krakowskich szkół średnich i ich wkład do rozwoju kultury i nauki (1860–1918)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 6 *Nauczyciele galicyjscy. Udział polskich nauczycieli galicyjskich w rozwoju teorii pedagogicznej i badań naukowych 1860–1918*, red. A. Meissner, Rzeszów 1996, s. 76–93.

¹⁰ Zob. np.: K. Thomas, *Sprawozdania gimnazjalne z Drohobycza jako źródło do badań wielokulturowości miasta galicyjskiego* [w:] *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kawałek, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, t. III, Rzeszów 2011, s. 65–73.

kacje poruszające problemy dydaktyczne i wychowawcze placówek oświatowych, kwestie dotyczące metod nauczania, podręczników i innych pomocy naukowych. Opublikowane artykuły¹¹ i wspomnienia¹² pozwalają przybliżyć codzienne problemy młodzieży i jej wychowawców¹³.

Autor niniejszego artykułu postawił sobie za cel wydanie pracy przyczynkarskiej, poruszającej przykładowe kwestie dotyczące funkcjonowania Gimnazjum w Brzeżanach w XIX i na początku XX wieku. Postawił pytania: na ile była to szkoła średnia typowa dla Galicji, a na ile specyficzna?; czy jej funkcjonowanie związane było z historią ziem polskich tamtego okresu, czy też ważne wydarzenia dziejowe nie wywierały na jej pracę większego wpływu? Chcąc ułatwić sobie odpowiedź na drugie pytanie, przedstawił dzieje zakładu w ujęciu chronologicznym.

Najpierw zarysował problemy szkoły w latach 1789–1806, kiedy to mieściła się ona w Zbarażu. Następnie przybliżył dzieje brzeżańskiego gimnazjum w trzech przedziałach czasowych: w okresie absolutyzmu w monarchii habsburskiej (1806–1848), w przedziale chronologicznym pomiędzy Wiosną Ludów a uzyskaniem przez Galicję autonomii (1848–1869) oraz w okresie autonomii galicyjskiej (1869–1918), zaznaczając w nim specyfikę czasów wielkiej wojny (1914–1918).

Pierwszą siedzibą brzeżańskiego gimnazjum był Zbaraż. Zakład powstał na mocy dekretu cesarza reformatora Józefa II Habsburga 1 września 1789 r.¹⁴ Monarcha ten, po objęciu bezpośrednich rządów w Austrii¹⁵ w 1780 r., postanowił zmniejszyć liczbę szkół średnich w Galicji, by więcej młodzieży skierować do zawodów rzemieślniczych. Realizując jego zamiary, Nadworna Komisja Naukowa dekretem z 11 grudnia 1783 r. zlikwidowała osiem z dotychczas istniejących gimnazjów, pozostawiając tylko sześć: we Lwowie, Przemyślu, Stanisławowie, Rzeszowie, Tarnowie i Zamościu¹⁶. Rzadka sieć szkolna była poważną barierą na drodze do edukacji. Młodzież z powiatów położonych na wschodzie Galicji miała do najbliższych placówek we Lwowie i w Stanisławowie po około 150 kilometrów. Dzięki staraniom właściciela Zbaraża, hrabiego Wincentego Potockiego (1740–1825) – magnata, mecenasa kultury, bibliofila, kolekcjonera, opiekuna nauki i sztuki¹⁷, cesarz zgodził się na utworzenie w tym mieście siódmego w zakarpaciej prowincji gimnazjum¹⁸. Była to jedyna szkoła średnia, która funkcjonowała w mieście niebędącym siedzibą cyrkułu. Podobnie jak po-

¹¹ Zob. np.: D. Grabowska-Pieńkosz, *Zapisani w pamięci. Nauczyciele zaboru austriackiego w literaturze pamiętnikarskiej*, Toruń 2016.

¹² *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, red. A. Knot, Kraków 1955.

¹³ Rozmiar artykułu nie pozwala na krótką charakterystykę badań dotyczących szkół średnich. Dlatego autor, aby nie być gołosłownym, wymienił jedynie kilku historyków i kilka publikacji dotyczących przykładowych kwestii.

¹⁴ *Kronika c.k.r. gimnazyum w Brzeżanach* [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum* [dalej: *Spr. Dyr. Gim.*] w Brzeżanach za r. szk. 1875, s. 33.

¹⁵ Od 1765 r. współzrządził z matką Maria Teresą.

¹⁶ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 397-398.

¹⁷ W. Szczygielski, *Potocki Wincenty h. Piława* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: *PSB*], Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985 [dalej: miejsce i rok wydania pomijam], t. XXVIII/2, z. 117, s. 227-229.

¹⁸ *Kronika c.k.r. gimnazyum...*, s. 33.

została, miała ona pięć klas: pierwszą nazywano *infima grammaticae*, drugą – *secunda grammaticae*, trzecią – *suprema grammaticae* lub *syntaxis*, czwartą – *rhetoricae*, a piątą *poëticae* lub *poësis*. Zajęcia z młodzieżą prowadziło pięciu nauczycieli i ich bezpośredni przełożony – prefekt. Rok szkolny rozpoczynał się z początkiem września, a kończył w ostatnich dniach czerwca. Prefekt sprawował kierownictwo pedagogiczne nad szkołą. Został nim Kajetan Kowacz. Podlegał on dyrektorowi, którym był *Kreishauptmann* (starosta) cyrkułu tarnopolskiego, sprawujący nadzór polityczny i administracyjny nad szkołą. Po linii oświatowej zbaraskie gimnazjum podlegało funkcjonującemu przy władzach krajowych (*Landesgubernium*) we Lwowie Wydziałowi Szkolnemu (*Landesstelle*). Natomiast Wydział Szkolny był w zależności służbowej od Nadwornej Komisji Naukowej w Wiedniu (*Studienhofkommission*)¹⁹. Ta zaś podlegała cesarzowi.

Rok po powstaniu zbaraskiego gimnazjum zmarł Józef II, a jego brat i następca Leopold II (1790–1792), dekretem z 4 października 1790 r. ograniczył uprawnienia dyrektorów gimnazjów. Na skutek tej decyzji faktyczną władzę nad zbaraską szkołą średnią przejął prefekt Kajetan Kowacz. Mógł on bezpośrednio kontaktować się z nowo powołaną magistraturą krajową we Lwowie, tzw. *Studienconsess*. Organem przewidzianym do współpracy z prefektem stały się konferencje grona nauczycielskiego. Zwiększone zostały uprawnienia nauczycieli w zakresie pedagogiki i dydaktyki.

Następca Leopolda II, Franciszek I (1792–1835), przeciwnik innowacji, przez kilka lat tolerował demokratyczny model w szkolnictwie średnim. Jednak w 1802 r. rozpoczął przywracanie centralistycznego systemu wypracowanego w okresie panowania Marii Teresy i Józefa II²⁰. Prefekt zbaraskiego gimnazjum Kowacz podporządkowany został ponownie dyrektorowi, którym wtedy był urzędujący w odległym o 35 kilometrów Tarnopolu *Kreishauptmann* Friedrich Wilhelm von Lindenfels²¹.

Okazało się, że nadgraniczne położenie nie było korzystne dla zbaraskiej szkoły średniej. Zwolennicy rozwiązań centralistycznych zaczęli rozważać jej przeniesienie do jednego z miast cyrkularnych, tj. Tarnopola, Złoczowa lub Brzeżan. Nagłośniono skargi zbaraskich mieszczan, że uczniowie niszczą drzewa owocowe. Ułatwiło to księżnej Izabeli Lubomirskiej (1736–1816), kolekcjonerce sztuki, fundatorce i opiekunce twórców kultury²², przekonanie cesarza Franciszka I, aby przenieść szkołę do oddalonych o około 80 kilometrów Brzeżan.

W tamtym czasie, spośród miast cyrkularnych, Lwów zaliczał się do miast dużych – pierwszej kategorii, a Brody, Przemyśl, Sambor, Tarnów i Zamość do miast większych – drugiej kategorii. Te ostatnie posiadały bardziej uporządkowaną zabudowę i miały w stosunku do pozostałych więcej mieszkańców. Brzeżany wprawdzie nie mieściły się na liście ośrodków miejskich drugiej kategorii, ale leżały na przecięciu pięciu gościńców: lwowskiego, złoczowskiego, tarnopolskiego, podhajeckiego i rohatyńskiego, a to stwarzało korzystną perspektywę na przyszłość²³.

¹⁹ J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum w Rzeszowie 1786–1918*, Rzeszów 1984, s. 12.

²⁰ *Ibidem*, s. 13.

²¹ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii w Wielkim Księstwie Krakowskim na rok* [dalej: *Szematyzm...*] 1802, s. 81.

²² J. Michalski, *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)* [w:] *PSB*, t. XVII, s. 625–629.

²³ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery...*, s. 37.

Na mocy dekretu cesarskiego z 9 sierpnia 1805 r. gimnazjum miało rozpocząć funkcjonowanie w tym mieście od początku następnego miesiąca²⁴. Decyzję monarchy udało się wcielić w życie rok później²⁵. Wkrótce okazało się, że była ona korzystna dla zakładu, gdyż w 1809 r., po wojnie francusko-austriackiej, leżący na terenie Obwodu Tarnopolskiego Zbaraż przekazany został sojuszniczce Napoleona I – Rosji²⁶.

W Brzeżanach, na potrzeby gimnazjum, wybudowany został na polecenie księżnej Izabeli Lubomirskiej jednopiętrowy gmach w rynku, a pięć pomieszczeń na pierwszym piętrze przeznaczono dla kadry nauczycielskiej i młodzieży²⁷. Obiekt ten służył zakładowi aż do końca okresu galicyjskiego.

Parter budynku, w którym znajdowało się gimnazjum, zajmowała Rada Miejska i urzędy z nią związane. Sąsiedztwo to powodowało, że zakład systematycznie obserwowany był przez ważne osobistości, a także przez mieszkańców Brzeżan i okolic. Gimnazjum nadal miało pięć klas. W 1811 r. klasę czwartą, czyli retorykę nazwano poetyką, a klasę piątą, czyli poetykę – retoryką. Ponadto coraz częściej klasę czwartą nazywano klasą pierwszą humanistyczną (humanioralną), a piątą – drugą humanistyczną.

Przed 1911 r. jeden pedagog uczył wszystkich przedmiotów. Później wprowadzono nowocześniejsze rozwiązanie i nauczycielom fachowcom powierzono prowadzenie zajęć z jednego przedmiotu. Przyczyniło się to do podniesienia poziomu nauki. Niestety, system ten przetrwał zaledwie osiem lat²⁸.

W 1819 r., w wyniku kolejnej reformy, zwiększono liczbę klas do sześciu. Klasy niższe, od pierwszej do czwartej otrzymały nazwę gramatykalnych, a wyższe, tj. piąta i szósta – humaniorów²⁹. Nauczyciel gramatykalny otrzymywał pod opiekę jedną klasę i uczył w niej wszystkich przedmiotów przez cztery lata, a nauczyciel humanioralny przez kolejne dwa. Zasada ta nie odnosiła się do zajęć z religii, które we wszystkich klasach prowadził ksiądz. Taka organizacja pracy przetrwała aż do Wiosny Ludów w 1848 r.³⁰

W wyniku powstania Gimnazjum Dominikańskiego w odległym o około 85 kilometrów Lwowie w 1818 r. i gimnazjum w odległym o około 45 kilometrów Tarnopolu w 1820 r., przejściowo zmniejszyła się liczba uczniów w Brzeżanach³¹. Większy ubytek spowodowała ta druga szkoła, która przejęła młodzież zamieszkałą nad górnym i środkowym Zbruczem oraz górnym i środkowym Seretem. Na skutek wzrostu świadomości edukacyjnej mieszkańców ubytek ten po kilku latach został uzupełniony.

Co kilka lub kilkanaście lat władze oświatowe zmieniały kalendarz roku szkolnego. Od 1806 r. nauka rozpoczynała się 1 listopada, a kończyła 31 sierpnia. Po ko-

²⁴ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 33.

²⁵ *Szematyzm... 1806*, s. 219; *Szematyzm... 1807*, s. 237; *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1875*, s. 37.

²⁶ Obwód Tarnopolski znajdował się pod panowaniem rosyjskim w latach 1809–1815.

²⁷ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 33.

²⁸ J. Świeboda, *Collegium Ressoviense w życiu Polaków 1658–1983*, Rzeszów 1983, s. 45; *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 33.

²⁹ J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum...*, s. 16.

³⁰ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 34. Zob.: S. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próba jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974, s. 8.

³¹ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 34.

lejnej reorganizacji w 1822 r. przesunięto wakacje na okres od 15 lipca do 31 sierpnia. W 1831 r. władze oświatowe nakazały rozpocząć rok szkolny 1 października, a kończyć 31 sierpnia. Szybko okazało się, że miesięczne wakacje są za krótkie do regeneracji sprawności umysłowej. W 1833 r. powrócono do rozwiązania z lat 1822–1831 (15 lipca – 31 sierpnia). W 1839 r. nadeszła dyspozycja, aby ferie letnie trwały od 15 sierpnia do 30 września. Nie uwzględniano oddolnych propozycji, że okres najlepszy do odpoczynku to lipiec i sierpień³².

W latach 1806–1811 grono nauczycielskie liczyło sześciu pedagogów razem z prefektem, w latach 1813–1816 liczba pracowników pedagogicznych wzrosła do siedmiu, w latach 1817–1820 – do ośmiu, a w okresie 1821–1846 zajęcia z młodzieżą prowadziło dziewięciu nauczycieli. W 1826 r. austriackie władze oświatowe wprowadziły tzw. stabilizację nauczycieli szkół średnich. Polegała ona na tym, że każdego pedagoga, po przebytej zadowalająco trzyletniej próbie pracy, zatwierdzano w zawodzie (na urzędzie). Nauczyciel po stabilizacji nie mógł być bez ważnego powodu zwolniony z pełnionego stanowiska. Nowe prawo przyczyniło się do wzrostu autorytetu szkoły i jej pracowników.

Z okresu absolutyzmu (centralizmu) warto wymienić kilku pedagogów. Nauczyciel religii katolickiej w latach 1811/12 – 1812/13, [ksiądz?] Kajetan Źmigrodzki, został później profesorem teologii pastoralnej, inspektorem szkół średnich, zwanym wówczas dyrektorem prowincjonalnym (1832–1837) i rektorem Uniwersytetu Lwowskiego (1852–1853)³³. Nauczyciel klas humanioralnych w latach 1825/26 – 1841/42, Józef Bielecki, w okresie późniejszym awansował na prefekta Gimnazjum w Rzeszowie (1842/43 – 6 IV 1848), a po reformie – na dyrektora tej szkoły (6 IV 1848 – 17 VI 1851)³⁴. Natomiast uczeń i katecheta w latach 1834/35 – 1845/46, Maciej Hirschler, został biskupem przemyskim (1870–1881) oraz posłem wirylistą do galicyjskiego Sejmu Krajowego (1870–1881)³⁵.

Ponadto, spośród sporej grupy uczniów, którzy uczęszczali do szkoły w latach 1806–1848, wymienić warto m.in.: Spirydona Litwinowicza (1810–1869) – pierwszego w historii rektora grekokatolickiego Seminarium Duchownego w Wiedniu (1852), arcybiskupa metropolity lwowskiego (1864), wicemarszałka galicyjskiego Sejmu Krajowego, posła do austriackiej Rady Państwa i jej wiceprezydenta³⁶; Grzegorza Szymonowicza (1800–1875) – arcybiskupa lwowskiego obrządku ormiańskiego (1861–1875)³⁷; Aleksandra Jasińskiego (1823–1897) – posła do Sejmu Krajowego (1872–1882), wiceprezydenta (1871–1873), a później prezydenta (1873–1880)

³² J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum...*, s. 17; *Kronika c.kr. gimnazjum...*, s. 34.

³³ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, Lwów 1894, s. 268; J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum...*, s. 14.

³⁴ T. Ochenduszeko, *Leksykon nauczycieli i wychowanków I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*, Rzeszów 2010, s. 16.

³⁵ *Kronika c.kr. gimnazjum...*, s. 36, Rubryka: *Gimnazja w Galicji w Szematyzmach...* za lata 1834–1846.

³⁶ B. Łopuszański, *Spyridion Litwinowicz* [w:] *PSB*, t. XVII, s. 493–494.

³⁷ K. Stopka, *Szymonowicz Grzegorz Michał* [w:] *PSB*, t. L/2, s. 297–299.

Lwowa³⁸; Markiana (Markijana) Szaszkiewicza (1811–1843), który jako pierwszy pisał utwory literackie w ludowym języku ruskim, przyczyniając się do rozbudzenia ukraińskiej świadomości narodowej³⁹.

Funkcję prefekta do 1810 r. pełnił w gimnazjum Kajetan Kowacz. Po nim urząd ten przejął Andrzej Suliszewski i sprawował go do roku szkolnego 1834/35. Następnie przez rok stanowisko to piastował Stanisław Zborowski, a po nim, w latach 1836/37 – 1847/48, Bazyli Petrowicz⁴⁰. W czasie swoich krótkich rządów Zborowski zorganizował dla uczniów czytelnię i zachęcał ich do korzystania z książek i czasopism w języku niemieckim. Natomiast prefekt Petrowicz w 1846 r. stanął przed poważnym wyzwaniem, gdy wojsko austriackie, chcąc zapobiec rozprzestrzenianiu się polskiego powstania, a następnie rabacji chłopskiej, zajęło sale przeznaczone na zajęcia lekcyjne. Musiał więc zorganizować naukę w prywatnych domach należących do mieszczan⁴¹.

Jak już wspomniano, prefekt odpowiadał za sprawy pedagogiczne, a pod względem politycznym i administracyjnym podporządkowany był staroście (*Kreishauptmannowi*). Funkcję tę pełnili: Franz Krieg von Hochfelden (1810–1815), Johann Samuel Kriebel (1817–1825), Casimir Ritter von Milbacher (1826–1833) i Joseph Werner (1834–1848). W roku 1816 stanowisko to było nieobsadzone⁴². Spośród dyrektorów najbardziej znany był Hochfelden. W latach 1831–1847 był on prezydentem galicyjskiego Gubernium. Jemu przypisywano pomysł, aby szlacheckie powstanie w 1846 r. stłumić przy pomocy chłopów. Od 1 lipca 1846 do 1 sierpnia 1847 r. piastował on urząd gubernatora Galicji.

Z uwagi na to, że dyrektor był starostą cyrkułu i odpowiadał za wszystkie sprawy w rozległej obszarowo jednostce administracyjnej, nie był w stanie wywiązywać się ze wszystkich obowiązków wobec gimnazjum. Dlatego zrodził się pomysł, aby stworzyć stanowisko zastępcy dyrektora, zwanego też kierownikiem. Pełnił on swoje obowiązki honorowo. Nie były one ustawowo sprecyzowane, zatem wykonywał zadania zlecone przez dyrektora. Stanowisko to powierzano jednemu z urzędników powiatowych, np. komisarzowi powiatowemu, bądź też zatrudnionemu w gimnazjum księdzu, ewentualnie wyróżniającemu się lojalnością nauczycielowi. W Brzeżanach zastępcami dyrektora byli: w latach 1818–1821 nauczyciel Michał Dombrowski, a w latach 1826–1836 nauczyciel Stefan Stupnicki. W latach 1822–1825 i 1837–1848 stanowisko to nie było obsadzone⁴³.

Wydarzenia Wiosny Ludów w latach 1848–1849 omal nie doprowadziły do rozpadu monarchii habsburskiej, stąd też po stłumieniu rebelii w państwie austriackim przystąpiono do reform w wielu dziedzinach życia. Państwo, pokonując opory

³⁸ L. Dziubiński, *Poczet prezydentów, wiceprezydentów i honorowych obywateli miasta Lwowa. Odbitka z książki pamiątkowej wydanej w 25-letni jubileusz autonomii królewskiego stołecznego miasta Lwowa*, Lwów 1896, s. 4-6; M. Tyrowicz, *Jasiński Aleksander* [w:] *PSB*, t. XI, s. 37.

³⁹ I. Jeluk, *Odrodzenie ruskiej literatury w Galicji i Markian Szaszkiewycz (w setną rocznicę urodzin M. Szaszkiewicza)* [w:] *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1910/11*, s. 38-41.

⁴⁰ Rubryka: *Gimnazja w Galicji w Szematyzmach...* za lata 1808–1848.

⁴¹ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 34.

⁴² Rubryka: *Gimnazja w Galicji w Szematyzmach...* za lata 1809–1848.

⁴³ Rubryka: *Gimnazja w Galicji w Szematyzmach...* za lata 1818–1848.

przeciwników zmian, z monarchii absolutnej zaczęło przekształcać się w monarchię konstytucyjną. Transformacja objęła także oświatę. Wprowadzono szereg innowacji. Niektóre z nich okazały się trwałe, a inne przejściowe. Zauważono, że podporządkowanie szkół średnich władzom polityczno-administracyjnym nie służy ich rozwojowi. Dlatego prefekt podniesiony został do rangi dyrektora i oprócz spraw dydaktycznych, którymi dotąd się zajmował, przejął odpowiedzialność za całokształt zakładu. Reprezentował też szkołę na zewnątrz. Jego organem doradczym stała się powołana wtedy konferencja nauczycielska (odpowiednik współczesnej rady pedagogicznej). Natomiast *Kreishauptmann*, który do tej pory był jednocześnie dyrektorem, utracił formalne uprawnienia do kontroli nad zarządcą szkoły, kadrą nauczycielską, metodami i treściami nauczania. Dyrektor gimnazjum podlegał bezpośrednio Władzy Szkolnej Krajowej (*Landesschulbehörde*), która była sekcją Namiestnictwa, a pośrednio – Ministerstwu Kultury i Nauki, które po niedługim czasie zmieniło nazwę na Ministerstwo Wyznań i Oświaty (MWiO). Przejęło ono dotychczasowe uprawnienia Nadwornej Komisji Naukowej. Opisana reorganizacja przetrwała do 1867 r. Podobnie trwałym rozwiązaniem okazało się przywrócenie nauczycieli fachowców, którzy specjalizowali się zwykle w nauczaniu dwóch przedmiotów. Wprowadzono też funkcję gospodarza klasy (wychowawcy), który opiekował się jednym zespołem klasowym zwykle dłużej niż rok⁴⁴.

W 1848 r. osłabione rewolucją władze wiedeńskie obiecały wprowadzić w galicyjskich szkołach średnich język polski jako wykładowy. Po stłumieniu społecznego zrywu nastąpił jednak powrót do centralizmu, nazywany erą Bacha (1849–1859). Urzędnicy MWiO sprytnie zinterpretowali wcześniejsze zobowiązanie i wprowadzili polski język wykładowy tylko dla dwóch przedmiotów: języka polskiego i religii. Ponadto, chcąc osłabić ambicje polityczne Polaków, wyszli naprzeciw postulatam Ukraińców i zapowiedzieli podział Galicji na Zachodnią – w domyśle polską część i Wschodnią – ukraińską. Docelowo w Galicji Wschodniej językiem wykładowym miał być ukraiński (ruski). Już w 1852 r. okazało się, że jest to trudne do wykonania. Język ten był słabo ukształtowany, zarówno w gramatyce, jak i w literaturze. Dzieł literackich było za mało, aby wypełnić kilkuletni program. Dlatego w okresie przejściowym wykłady miały odbywać się w języku niemieckim⁴⁵. Wyodrębnienie Galicji Zachodniej i Wschodniej nastąpiło 29 maja 1854 r. W efekcie tego w gimnazjum w Brzeżanach językiem wykładowym pozostał niemiecki, ukraiński stał się przedmiotem obowiązkowym, a polski – fakultatywnym. Uczniowie narodowości polskiej w języku ojczystym uczyli się religii, na którą musieli uczęszczać, i języka polskiego, który był na ostatniej lekcji, a obecność na niej nie była obowiązkowa⁴⁶. Podział formalny Galicji na Wschodnią i Zachodnią przestał obowiązywać 31 sierpnia 1861 r., ale nie spowodowało to zmian organizacyjnych w brzeżańskim gimnazjum.

Lata 1848–1869 nie były zbyt korzystne dla szkolnictwa, ze względu na Wiosnę Ludów i dwie wojny toczone przez Austrię: w 1859 r. z Francją i Piemontem oraz w 1866 r. z Prusami. Wydarzenia te zmuszały władze centralne do oszczędzania na

⁴⁴ S. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej...*, s. 15-16; J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum...*, s. 14-15.

⁴⁵ T. Ochenduszeko, *Szkoły średnie w Stanisławowie w latach 1669–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXVIII, Rzeszów 2016, s. 55.

⁴⁶ *Kronika c.kr. gimnazjum...*, s. 34.

oświacie i przerzucania części kosztów na budżety prowincjonalne. Mimo to w Galicji w okresie tym wzrosła z 12 do 20 liczba gimnazjów⁴⁷.

W 1852 r. rozpoczęto wdrażać reformę sądownictwa. Brzeżany przegrały wtedy rywalizację ze Złoczowem, w którym to umieszczono siedzibę sądu obwodowego, a obszar całego cyrkułu brzeżańskiego znalazł się w obszarze właściwości tegoż sądu. Brzeżany, po powstaniu w tym mieście 3 maja 1853 r. sądu powiatowego, stały się stolicą tzw. małego powiatu sądowego, a Złoczów zyskał więcej, gdyż został stolicą zarówno małego, jak i dużego powiatu (obwodu) sądowego. Stan taki trwał ponad 30 lat⁴⁸.

Druga niepokojąca informacja nadeszła w związku z reformą szkół średnich rozpoczętą w 1850 r. W ważniejszych miastach gimnazja sześcioklasowe miały być podniesione do rangi wyższych – ośmioklasowych, a w ośrodkach mniejszych zniżone do niższych – czteroklasowych. Absolwenci gimnazjów wyższych, aby nabyć uprawnienia do studiów uniwersyteckich, musieli zdać egzamin dojrzałości, zwany też maturą. Gimnazjum brzeżańskie docelowo miało znaleźć się w drugiej z tych grup. Wejście decyzji w życie oznaczałoby degradację miasta. Przez kilkanaście lat ci absolwenci Gimnazjum w Brzeżanach, którzy marzyli o studiach uniwersyteckich, ostatnie klasy gimnazjalne musieli kończyć w innych zakładach. Dzięki staraniom właściciela miasta, hr. Stanisława Potockiego i starosty Feliksa Piasta oraz Rady Miejskiej w Brzeżanach, a także wyasygnowaniu na utrzymanie zakładu 40 000 zł, udało się przekonać władze oświatowe, że należy rozwinąć szkołę do gimnazjum wyższego⁴⁹. Na mocy rozporządzenia cesarza z 2 czerwca 1863 r. Gimnazjum w Brzeżanach przekształcone zostało w wyższe. W roku szkolnym 1863/64 utworzona została klasa siódma, rok później ósma⁵⁰, a pod koniec roku szkolnego 1864/65 odbył się w mieście nad Żółtą Lipą pierwszy egzamin dojrzałości.

Pod koniec roku szkolnego 1855/56 do szkoły uczęszczało 180 uczniów. Wśród nich 82 (45,6%) posługiwało się w domu językiem ruskim, 53 (29,4%) – polskim, 31 (11,7%) – niemieckim, a 14 (7,8%) – językiem jidysz⁵¹. Można przypuszczać, że pod koniec lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych XIX wieku proporcje te nie uległy znaczącym zmianom.

Spośród uczniów, którzy uczęszczali do gimnazjum w latach 1848/49 – 1868/69, wspomnieć warto o Józefie Czerneckim (1847–1929). W 1865 r. znalazł się w grupie kolegów, którzy zdawali pierwszy w Brzeżanach egzamin dojrzałości. Rozdanie świadectw i pożegnanie absolwentów było wydarzeniem nobilitującym miasto. Później Czernecki był działaczem społecznym, oświatowym, kulturalnym, kierownikiem Prywatnego Gimnazjum Nazaretanek we Lwowie (1912/13). Pozostawił po sobie publikacje z dziedziny pisma i kaligrafii oraz historii⁵². W tym samym dniu co Czernecki, świadectwo dojrzałości otrzymał Franciszek Próchnicki – autor podręczni-

⁴⁷ *Szematyzm... 1848*, s. 551-555; *Szematyzm... 1869*, s. 372-383.

⁴⁸ *Brzeżany 1530–1930*, Brzeżany 1930 [brak informacji o autorze], s. 43.

⁴⁹ *Kronika c.kr. gimnazyum...*, s. 35.

⁵⁰ *Szematyzm... 1865*, s. 278.

⁵¹ *Szematyzm... 1856*, s. 210.

⁵² T. Ochenduszko, *Leksykon kadry kierowniczej gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015, s. 21-22.

ków, wypisów, preparacji i materiałów pomocniczych dla gimnazjów, szkół realnych i szkół wydziałowych. Korzystała z nich młodzież zarówno w okresie galicyjskim, jaki i międzywojennym⁵³. Uczniami sześćoletniego Gimnazjum w Brzeżanach byli też m.in.: Władysław Ignacy Wisłocki (1841–1900) – archiwista, bibliotekarz, bibliograf, historyk literatury, kustosz Biblioteki Jagiellońskiej, założyciel i redaktor „Przewodnika Bibliograficznego”, pierwszej polskiej bibliografii bieżącej⁵⁴, Emilian Ogonowski (1833–1894) – profesor Uniwersytetu Lwowskiego, autor m.in. *Gramatyki ruskiego języka dla szkół średnich*⁵⁵ oraz jego brat Aleksander Ogonowski (1848–1891) – pierwszy profesor prawa na Uniwersytecie Lwowskim wykładający w języku ukraińskim⁵⁶. W Brzeżanach zaczynał szkołę średnią (a kończył we Lwowie) Edward Rittner – prawnik, austriacki Minister Wyznań i Oświaty (1895–1896), a później minister do spraw Galicji (1896–1898)⁵⁷.

W latach 1848/49 – 1868/69 liczba pedagogów (nie licząc dyrektora) wahała się od ośmiu do czternastu. Byli to nauczyciele rzeczywiści (od dwóch do sześciu) i zastępcy nauczycieli, zwani też suplentami (od pięciu do czternastu)⁵⁸. W 1866 r. Minister Wyznań i Oświaty wprowadził dla nauczycieli uzyskujących stabilizację w zawodzie tytuł profesora, jednak przed okresem autonomicznym żadnemu pedagogowi z Brzeżan nie udało się go uzyskać⁵⁹. W omawianym przedziale czasowym prowadzili zajęcia m.in.: w latach 1851–1858 Ferdynand Tabeau – dyrektor Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Tarnowie; w latach 1850/51 – 1860/61 Tymoteusz Mandybur – zastępca dyrektora Gimnazjum w Bochni (1863), dyrektor Gimnazjum w Tarnowie (1864/65 – marzec 1871)⁶⁰; w latach 1856/57 – 1860/61 Wojciech Kornicki – dyrektor Szkoły Realnej w Jarosławiu (1872/73 – 1876/77); w latach 1861/62 – 1870/71 Antoni Czarkowski – inspektor szkół średnich⁶¹.

W omawianym okresie zarządzali szkołą: kierownik Anton Lischka (1848/49 – 1861/62), kierownik Wilhelm Schechtel (1862/63 – 1867/68) i dyrektor Antoni Sołtykiewicz (1868/69 – 30 VII 1872). Antoni Lischka (Liszka) – syn niemieckiego sukiennika z Moraw, mimo że nigdy nie nauczył się mówić po polsku, zdobył uznanie wszystkich grup społecznych i narodowościowych w mieście. Potrafił łagodnie przeprowadzić szkołę przez trudne lata po Wiośnie Ludów. Przy ograniczonych środkach materialnych systematycznie usuwał skutki pożaru budynku szkolnego z 1854 r. Doceniał rolę muzyki w procesie pedagogicznym. Obdarzony talentem w tej dziedzinie, wykorzystywał go podczas organizowania uroczystości szkolnych i miejskich. Kształtował u młodzieży tolerancję narodową i religijną. Chociaż sam miał

⁵³ *Ibidem*, s. 21-22, 114-115.

⁵⁴ *Wisłocki Władysław* [w:] A. Śródka, P. Szczawiński, *Biogramy uczonych polskich. Nauki społeczne*, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa 1985, s. 517-520.

⁵⁵ J. Kozik, *Ogonowski Emilian* [w:] *PSB*, t. XXIII/4, z. 99, s. 644-645.

⁵⁶ M. Tyrowicz, *Ogonowski Aleksander* [w:] *PSB*, t. XXIII/4, z. 99, s. 643.

⁵⁷ J. Buszko, *Edward Rittner* [w:] *PSB*, t. XXXI/2, z. 129, s. 313-314.

⁵⁸ *Szematyzm...* na lata 1848–1869.

⁵⁹ Pierwszym profesorem w Brzeżanach został w 1872 r. Jan Sternal. Zob. *Szematyzm... 1872*, s. 380.

⁶⁰ T. Ochenduszeko, *Leksykon kadry...* s. 86.

⁶¹ Innych wybitnych uczniów wymienia m.in. J. Czernecki w publikacji: *Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia w setną rocznicę założenia gimnazjum*, Lwów 1905, s. 72-73.

dziesięcioro dzieci, znajdował czas na pomoc ubogim i kalekom. Potrafił uzyskać dla nich wsparcie od zamożnych obywateli miasta. Aktywnie uczestniczył w staraniach o uzyskanie przez szkołę statusu gimnazjum wyższego. Uczniów uczestniczących w manifestacjach politycznych w kościele i w mieście w 1861 i 1862 r. upominał, ale jak mówiono, krzywdy nikomu nie robił. Władze lokalne wyróżniły go honorowym obywatelstwem Brzeżan⁶².

Następca Lischki, Wilhelm Schechtel doprowadził do przekształcenia szkoły w gimnazjum wyższe i przygotował ją organizacyjnie do pierwszej matury. Wydarzenie takiej rangi było wtedy dla małego miasteczka świętem i sukcesem: własnym wysiłkiem wychowali pierwszą grupę inteligencji. Ten sukces zbiegł się w czasie ze zwiększeniem nadzoru politycznego nad młodzieżą, aby odizolować ją od wszelkich akcji wspierających Powstanie Styczniowe na ziemiach pod panowaniem rosyjskim. Uzasadniany troską o uczniów reżim nasilony był w okresie obowiązywania stanu wojennego w Galicji (1864–1865). Przez pryzmat późniejszych przemian Schechtel postrzegany był przez uczniów jako jeden z ostatnich przedstawicieli niemieckiej i germanizacji⁶³. Natomiast Antoni Sołtykiewicz zdobył uznanie dzięki temu, że szybko doprowadził do polonizacji brzeżańskiego gimnazjum, a nauczycieli nieznających języka polskiego zastąpił takimi, którzy biegle się nim posługiwali. Był postrachem dla leniuchów, a prawdziwym ojcem dla uczniów zdolnych i pracowitych⁶⁴.

Klęska centralistycznie zarządzanej Austrii w wojnie z Prusami (1866) zmusiła wiedeńskie elity polityczne do podzielenia się władzą z Węgrami. W 1867 r. państwo przekształciło się w Austro-Węgry. Polacy podjęli starania o zdobycie autonomii. Zwykle przyjmuje się, że uzyskali ją w 1869 r., chociaż faktycznie walka o jej kształt była procesem historycznym, przebiegającym w latach 1867–1873. W oświacie największym sukcesem tego okresu było wprowadzenie języka krajowego do szkół. Rządzący zakarpacką prowincją konserwatyści interpretowali, że tym językiem jest polski. Drugim ważnym osiągnięciem było utworzenie galicyjskiej Rady Szkolnej Krajowej (RSK) we Lwowie, która rozpoczęła swoją działalność 21 stycznia 1868 r. Była to instytucja mieszana – częściowo rządowa, częściowo autonomiczna, której podlegały szkoły w zakarpackiej prowincji⁶⁵.

Po powstaniu RSK dyrektor Gimnazjum w Brzeżanach, a w okresie przejściowym kierownik, bezpośrednio jej podlegał, pośrednio zaś Ministrowi Wyznań i Oświaty w Wiedniu, a jego najwyższym przełożonym był cesarz. W 1875 r. ukształtował się podział odpowiedzialności. Cesarz zastrzegł dla siebie decyzje dotyczące tworzenia gimnazjów i najważniejsze postanowienia odnoszące się do dyrektorów, do Ministra Wyznań i Oświaty należały strategiczne ustalenia istotne dla nauczycieli zwyczaj-

⁶² T. Ochenduszek, *Antoni Lischka – suplent rzeszowskiego gimnazjum, honorowy obywatel miasta Brzeżany*, „Ślad. Kwartalnik Społeczno-Historyczny Regionalnego Stowarzyszenia Pamięci Historycznej Ślad”, nr 2-3/2011, s. 18.

⁶³ E. Dunikowski, *Z tęczyowych dni w szkołach brzeżańskich (1861–1873)* [w:] A. Knot, *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955, s. 359-361.

⁶⁴ T. Ochenduszek, *Leksykon kadry...*, s. 135; E. Dunikowski, *Z tęczyowych dni...*, s. 362.

⁶⁵ T. Ochenduszek, *Rada Szkolna Krajowa we Lwowie* [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego w Rzeszowie za rok szkolny 2013/14* [dalej: *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie*], Rzeszów 2014 [dalej: miejsce i rok wydania pomijam], s. 5.

nych, a Rada Szkolna Krajowa odpowiadała za zastępców nauczycieli (suplentów). Taki stan rzeczy przetrwał do 1908 r., kiedy to minister przekazał RSK część swoich uprawnień dotyczących nauczycieli⁶⁶.

W okresie autonomii warunki polityczne sprzyjały rozwojowi oświaty, natomiast barierą dla niej była słaba gospodarka i ubogie społeczeństwo, szczególnie we wschodniej części Galicji. Niekorzystna dla miasta nad Żłotą Lipą okazała się reforma podziału terytorialnego z 1867 r. W jej wyniku zlikwidowane zostały duże jednostki administracyjne – cyrkuły, a pozostawiono kilkadziesiąt mniejszych – powiatów⁶⁷. Brzeżany stały się stolicą małego powiatu administracyjnego oraz sądowego, a wprowadzenie autonomii spowodowało, że zostały także stolicą powiatu autonomicznego. Po długich staraniach mieszkańców, 1 października 1884 r. władze zaborcze utworzyły Sąd Obwodowy w Brzeżanach. W obszarze jego właściwości znalazły się sądy powiatowe: w Bołszowcach, Brzeżanach, Bursztynie, Chodorowie, Kozowej, Podhajcach, Przemyślanach, Rohatynie i Wiśniowczyku. Dzięki tej zmianie Brzeżany stały się także stolicą obwodu sądowego (zwanego też dużym powiatem sadowym). Obejmował on powiaty polityczne: brzeżański, podhajecki, rohatyński, a także część bóbreckiego i przemysłańskiego⁶⁸. Ważną dla tych rejonów inwestycją było wybudowanie w latach 1905–1909 przechodzącej przez Brzeżany linii kolejowej Lwów – Kurowce – Wołków – Podhajce⁶⁹. Opisane zmiany wpływały na rangę miasta i wszystkich instytucji, które w nim funkcjonowały, a więc także na gimnazjum.

Liczba uczniów, odnotowywanych na początku roku szkolnego w latach 1874/75 – 1899/1900⁷⁰, ulegała wahaniom i mieściła się w przedziale od 362 do 454. Znaczący wzrost nastąpił na początku XX wieku. W roku szkolnym 1900/01 przekroczona została granica 500 osób, rok później było 604 chłopców, w 1905 roku – 753, w roku następnym – 891. Rekord, wynoszący 889 uczniów, ustanowiony został w roku szkolnym 1906/07. Później przez trzy kolejne lata liczba młodzieży przekraczała 800. Powolny spadek zaznaczył się w czterech latach poprzedzających I wojnę światową⁷¹. Jedną z przyczyn było powstanie w sąsiedztwie czterech szkół średnich: Prywatnego Gimnazjum Miejskiego im. Cesarza Franciszka Józefa w Rohatynie (1910/11), Prywatnego Gimnazjum z ruskim językiem wykładowym w Rohatynie (1910/11), Prywatnego Gimnazjum Miejskiego w Przemyślanach (1911/12) i Prywatnego Gimnazjum Polskiego w Podhajcach (1912/13)⁷².

⁶⁶ T. Ochenduszeko, *Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015, s. 72, 80, 83.

⁶⁷ W 1855 r. w 19 cyrkułach utworzono 178 powiatów, zaś w 1867 r. zlikwidowano cyrkuły, a liczbę powiatów zredukowano do 74.

⁶⁸ *Brzeżany 1530–1930...*, s. 43.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 54.

⁷⁰ Liczba uczniów w latach 1869/70 – 1873/74 nie jest znana ze względu na brak sprawozdań szkolnych.

⁷¹ Informacja na podstawie [dalej: Inf. na podst.] rubryki: *Statystyka uczniów* [Notatki statystyczne. Wy-padek klasyfikacji z końcem roku szkolnego] w sprawozdaniach szkolnych Gimnazjum [dalej: Gim.] w Brze-żanach za lata szkolne [dalej: szk.] 1874/75 – 1913/14.

⁷² *Szematyzm... 1911*, s. 589; *Szematyzm... 1912*, s. 589-590; *Szematyzm... 1913*, s. 648-649.

Z liczbą uczniów związana była liczba oddziałów⁷³, która też ulegała wahaniom. W latach 1874/75 – 1877/78 było ich 9, gdyż klasa pierwsza była podzielona na dwa zespoły. Później przez cztery kolejne lata było 10 oddziałów; następnie, w latach 1883/84 – 1891/92 znowu oddziałów było 9. Najczęściej dzielona była klasa pierwsza. Przez dwa kolejne lata liczba zespołów wzrosła do 10, w latach 1894/95 – 1895/96 – do 11. W następnym roku nastąpił spadek do 10, a w dwóch kolejnych latach ponownie wzrost do 11. W XX wieku zmiany były bardziej dynamiczne. W roku szkolnym 1899/1900 liczba oddziałów wzrosła do 12, w roku 1901/02 – do 13, 1902/03 – do 15, 1904/05 – do 16. Rok później zespołów klasowych było 18, w roku 1906/07 – 19, 1907/08 – 20, 1909/10 – 21, 1910/11 – 22. Rekordowa liczba 23 zespołów przypadła na lata 1911/12 i 1912/13. Począwszy od roku 1906/07 aż do I wojny światowej wszystkie klasy podzielone były na co najmniej dwa oddziały. Zatem można było podzielić gimnazjum na dwa samodzielne zakłady⁷⁴.

Ludność ruska (ukraińska) oczekiwała, że podobnie jak w Kołomyi w 1892 r., Przemyślu w 1895 r., Tarnopolu w 1898 r. i Stanisławowie w 1905 r., powstanie w Brzeżanach drugie gimnazjum z ruskim językiem wykładowym. W Galicji w tym czasie gimnazjów polskich było osiem razy więcej niż ukraińskich⁷⁵. Argumentu tego używali posłowie ukraińscy w Sejmie Krajowym. Polacy, którzy mieli większość we władzach autonomicznych, przyjęli jednak inne rozwiązanie. Postanowili sukcesywnie obok klas, w których językiem wykładowym był polski, tworzyć oddziały utrakwistyczne, tj. takie, w których część przedmiotów prowadzonych będzie w języku polskim, a część w ukraińskim. Posługiwali się argumentacją pragmatyczną, że absolwenci takich klas będą mieli większe szanse w znalezieniu pracy zarówno w zachodniej, jak i wschodniej części Galicji. Ludność ukraińska nie była jednak tym rozwiązaniem w pełni usatysfakcjonowana. W roku szkolnym 1906/07 utworzono jeden oddział utrakwistyczny w klasie pierwszej i jeden w drugiej, oznaczając je symbolem „c”. W następnych latach tworzone kolejne klasy „dwujęzyczne”. W roku 1912/13 do najstarszej klasy utrakwistycznej uczęszczało 17 uczniów. Do matury przystąpiło ich 16, zdało 14, a dwóch reprobowano na pół roku. Pierwsi absolwenci klasy „dwujęzycznej” 24 czerwca 1913 roku otrzymali świadectwa dojrzałości⁷⁶.

Pomieszczenia przeznaczone na szkołę na pierwszym piętrze w budynku ratusza mogły pomieścić maksymalnie 12 oddziałów. W roku 1901/02 stan ten został przekroczony i konieczne stało się wynajęcie pomieszczeń dodatkowych. W następnym roku pięć oddziałów umieszczono w skrzydle szkoły ludowej męskiej i zapewniono im nadzór nauczyciela-opiekuna. W ten sposób powstała sekcja pierwsza brzeżań-

⁷³ W omawianym okresie klas zawsze było osiem. Jedna klasa mogła być podzielona na dwa lub więcej oddziałów, zwanych też zespołami klasowymi.

⁷⁴ Inf. na podst. rubryki: *Statystyka uczniów (Notatki statystyczne. Wypadek klasyfikacji z końcem roku szkolnego)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1874/75 – 1913/14.

⁷⁵ H. Kramarz, *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne”, t. XXIX, z. 3 (114), Katowice 1986, s. 360.

⁷⁶ Inf. na podst. rubryki: *Klasyfikacja uczniów w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 191906/07 – 1912/13; Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1913*, s. 73, 95, 97.

skiego gimnazjum⁷⁷. W latach 1902/03 – 1904/05 i 1906/07 sekcja ta liczyła 5 oddziałów, w roku 1905/06 – 4, w roku 1907/08 – 6, w latach 1908/09 – 1911/12 – 7, a w roku 1912/13 – 6. Oprócz tego, w latach 1904/05 – 1911/12 wynajmowano dwa, a doraźnie trzy pomieszczenia w domu lub w domach prywatnych. Zespołom, które tam się uczyły, zapewniono nadzór pedagogiczny i tworzyły one sekcję drugą. Ponadto, w latach 1908/09 – 1911/12 jeden oddział uczęszczał na zajęcia do budynku szkoły ludowej żeńskiej. Natomiast w roku 1912/13 zrezygnowano z budynków prywatnych i z sali w szkole ludowej żeńskiej, gdyż władze miejskie znalazły dla czterech klas miejsce w budynku magistrackim⁷⁸. Nadzór nad oddziałami uczącymi się poza budynkiem głównym sprawowali m.in. Władysław Kucharski (1901/02 – I 1904) i Stefan Tomaszewski (I 1904–1905/06)⁷⁹.

W latach 1874/75 – 1913/14⁸⁰ do klasy pierwszej przyjętych zostało w sumie około 5000 uczniów, a klasę ósmą ukończyło około 1440. Największy odsiew był w klasie pierwszej i drugiej. Część młodzieży decydowała się kończyć edukację na gimnazjum niższym, tj. po czterech klasach, aby później zdobyć posadę niższego urzędnika w jakimś małym miasteczku. Takie decyzje życiowe wynikały niekiedy z powodów materialnych. Starając się o pracę, absolwenci gimnazjum niższego w rubryce wykształcenie pisali: średnie niższe. Pewna grupa uczniów po gimnazjum niższym kontynuowała naukę w seminariach nauczycielskich. Ponadto, pod koniec XIX i na początku XX wieku niektóre uczelnie na kierunki związane z gospodarką przyjmowały uczniów po klasie szóstej. W podaniach o przyjęcie kandydaci pisali: wykształcenie średnie wyższe-niepełne.

W omawianym okresie do egzaminu dojrzałości przystąpiło około 1480 abiturientów. Większość z nich miała po 19 lat. Byli to głównie uczniowie publiczni (z gimnazjum brzeżańskiego) i nieliczni prywatyści. W latach 1874/75 – 1885/86 abiturienti mogli zdawać obie części matury w trzech terminach: letnim (głównym) – od maja do lipca, pobocznym jesiennym – we wrześniu i pobocznym zimowym – w lutym i marcu. W roku 1886/87 zlikwidowano termin zimowy, a w roku 1908/09 przywrócono go⁸¹. Zdających maturę było więcej lub pozornie więcej niż tych, którzy ukończyli klasę ósmą. Wynikało to z faktu, że w Brzeżanach składała ten egzamin także grupa młodzieży z innych zakładów. Ponadto niektórzy z tych, którzy powtarzali egzamin, mogli być w statystykach ujęci dwa razy. Egzamin dojrzałości pozytywnie zdało około 1250 abiturientów. Około 80 osób dopuszczono do egzaminu poprawkowego, który odbywał się zwykle na początku września, a 115 reprobowano na pół roku lub na rok. Sporą grupę reprobowanych stanowili prywatyści. Można założyć, że większość z nich podchodziła do matury po raz drugi w macierzystym zakładzie, gdyż w przypadku

⁷⁷ W Galicji pojęcie „sekcja szkolna” odnosiło się do kilku oddziałów uczących się w oddzielnym budynku, ale bez odrębnego kierownictwa. Nadzorowane były one przez jednego lub kilku nauczycieli.

⁷⁸ Inf. na podst. rubryki: *Kronika (Kronika zakładu)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1901/02 – 1912/13.

⁷⁹ *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1901/02*, s. 70; ...1902/03, s. 7; ...1903/04, s. 32; ...1904/05, s. 6.

⁸⁰ Przed 1875 r. nie ukazywały się sprawozdania szkolne, zatem nie dysponujemy danymi za lata 1869/70 – 1873/74. Natomiast w okresie I wojny światowej gimnazjum funkcjonowało tylko od lutego do połowy czerwca 1918 r.

⁸¹ F. Bostel, *Reforma egzaminu dojrzałości*, „Muzeum” 1908, r. XXIV, t. 1, z. 4, s. 436-438.

wybrania innego, należało trzy miesiące przed jego terminem składać prośbę do Rady Szkolnej Krajowej.

Pierwszym kobietom wręczono świadectwo dojrzałości 18 czerwca 1907 r. Były to prywatystki: Adela Karpówna, Ettela Torlen i Zofia Waśniewska⁸². Do roku szkolnego 1912/13 maturę zdało siedem dziewcząt. Przygotowywały się one do egzaminu, ucząc się w prywatnych gimnazjach żeńskich. Kompletne prywatne gimnazja żeńskie, podobnie jak państwowe męskie, miały osiem klas. Nie wszystkie absolwentki podchodziły do matury, a ponadto pewna grupa zadowalała się ukończeniem czterech lub sześciu klas. Dziewczęta uczęszczały też na różnego rodzaju kursy lub do prywatnych szkół niekompletnych. Na początku XX wieku w Brzeżanach taką placówką był Wyższy Instytut Naukowy Żeński. Była to trzyletnia szkoła, kierowana przez dyrektora gimnazjum Franciszka Grzegorzycy, która starała się realizować program czterech wyższych klas gimnazjalnych. Subwencionowana była przez Radę Powiatową w Brzeżanach⁸³.

W latach 1874/75 – 1913/14 najczęściej wybieranym kierunkiem, na którym planowali studiować absolwenci, było prawo – 34,61%; na teologię wybierało się 25,43% osób, 14,03% – na medycynę, 11,20% – na filozofię (wydział filozoficzny). Pozostałe kierunki były mniej popularne⁸⁴. Niestety, brak dziś źródeł, które pozwoliłyby stwierdzić, w jakim zakresie plany te zostały zrealizowane.

Pisemny egzamin dojrzałości odbywał się zwykle pod przewodnictwem dyrektora lub kierownika zakładu, a ustnemu przewodniczył krajowy inspektor szkół średnich. Zdarzało się, że zamiast inspektora przybywał na maturę delegat Rady Szkolnej Krajowej, którym był dyrektor innego gimnazjum lub pracownik naukowy uniwersytetu. Krajowymi inspektorami, którzy przewodniczyli maturze w Brzeżanach, byli: Antoni Sołtykiewicz (1875/76 – 1877/78, 1879/80, 1883/84), Edward Hückel (1884/85 – 1887/88), Jan Lewicki (1888/89 – 1895/96, 1898/99 – 1899/1900, 1902/03–1903/04, 1905/06), Jan Kopacz (1909/10 – 1910/11, 1912/13). Natomiast jako delegaci RSK nadzorowali egzamin: dyrektor Gimnazjum Akademickiego we Lwowie Bazyli Ilnicki (1874/75), dyrektor Szkoły Realnej w Krakowie Marcei Studziński (1878/79, 1882/83), dyrektor IV Gimnazjum we Lwowie Walenty Koziół (1896/97), dyrektor I Gimnazjum w Kołomyi Józef Skupniewicz (1901/02), dyrektorzy I Gimnazjum w Stanisławowie Franciszek Terlikowski (1904/05) i Michał Jezienicki (1907/08), dyrektor Gimnazjum w Buczaczu Franciszek Zych (1906/07), dyrektor Gimnazjum w Sokalu Henryk Kopia (1908/09) i dyrektor Gimnazjum w Dębicy Józef Szydłowski (1911/12). W roku szkolnym 1912/13 część egzaminu dojrzałości odbywała się pod przewodnictwem inspektora Jana Kopacza, a część pod nadzorem dyrektora zakładu Aleksandra Frączkiewicza⁸⁵. Tak się złożyło, że do Brzeżan RSK nie przysyłała jako delegatów na egzamin dojrzałości pracowników uczelni, co było praktykowane w innych zakładach.

⁸² *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1907*, s. 76, 88.

⁸³ J. Czernecki, *Brzeżany. Pamiątki...*, s. 97.

⁸⁴ Inf. na podst. rubryki: *Wyniki egzaminu dojrzałości (Notatki statystyczne. Wypadek egzaminu dojrzałości)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1874/75 – 1913/14.

⁸⁵ Nie dysponujemy danymi za lata: 1885/86, 1897/98, 1900/01, 1913/14. Inf. na podst. rubryk: *Kronika zakładu i Egzamin dojrzałości (Wyniki egzaminu dojrzałości)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1874/75 – 1912/13.

W oparciu o informacje z lat szkolnych 1874/75 – 1912/13 obliczyć można, że uczniowie narodowości polskiej stanowili średnio 62,35%, ruskiej – 34,78%, niemieckiej – 2,39%, a pozostali 0,48%. Odsetek osób podających, że ich językiem używanym w domu jest polski, był największy w latach: 1911/12 – 66,62%, 1896/97 – 66,48% i 1895/96 – 66,47%. Natomiast największy odsetek Ukraińców odnotowano w latach: 1875/76 – 42,90%, 1876/77 – 42% i 1874/75 – 41,95%. Najwięcej osób, które deklarowały, że posługują się językiem niemieckim, było w latach: 1879/80 – 11,14%, 1884/85 – 9,22% i 1876/77 – 8%⁸⁶.

Dla porównania, w roku 1910 w liczącym 104 731⁸⁷ mieszkańców powiecie politycznym brzeżańskim, osoby deklarujące, że posługują się na co dzień językiem polskim, stanowiły 40,92%, ruskim – 58,93%, niemieckim – 0,13%, a innymi językami – 0,02%. W sąsiednim powiecie podhajeckim, mającym 93 501 mieszkańców, w mowie potocznej posługiwało się językiem polskim 33,37%, ruskim – 65,95%, niemieckim – 0,67%, a innymi językami – 0,01%⁸⁸. W brzeżańskim obwodzie sądowym mówiących w domu po polsku było 34,8%, po rusku – 64,9%, a po niemiecku – 1,3%. Natomiast w Galicji Wschodniej deklarujących język polski było 39,8%, ruski – 58,9, niemiecki – 1,2%, a inne języki – 0,1%⁸⁹. Zatem odsetek młodzieży związanej z językiem polskim w gimnazjum był o ponad 20% większy niż w brzeżańskim powiecie politycznym i w brzeżańskim obwodzie sądowym, a w przypadku uczniów deklarujących język ruski – odwrotnie. Główna przyczyna wynikała z tego, że Polacy byli zamożniejsi i większość z nich mieszkała w miastach lub w podmiejskich wsiach, a to ułatwiało ich dzieciom dostęp do szkoły średniej.

Rubryki statystyczne dotyczące języka nie dają w pełni obiektywnego obrazu, gdyż nie uwzględniano w nich języka jidysz. Dlatego też większość Żydów podawała jako język ojczysty polski, podczas gdy dla wielu z nich językiem domowym był jidysz, a polski drugim językiem, w którym komunikowali się poza domem. Dlatego też wielce pomocne w analizie stosunków narodowościowych są informacje dotyczące wyznania. W Gimnazjum w Brzeżanach uczniowie wyznania rzymskokatolickiego stanowili średnio 42,32%, greckokatolickiego – 35,24%, mojżeszowego – 21,53%, ewangelickiego – 0,66%, ormiańskokatolickiego – 0,23%, a pozostałych wyznań – 0,01%. Największy odsetek katolicy rzymscy stanowili w roku szkolnym: 1882/83 – 53,45%, 1881/82 – 53,16, 1883/84 – 52,6% i 1890/91 – 52,57%. Grekokatolików było najwięcej w latach: 1876/77 – 43,43%, 1875/76 – 42,2% i 1874/75 – 42,55%. Natomiast największy odsetek uczniów wyznania mojżeszowego odnotowano w latach: 1911/12 – 31,07%, 1912/13 – 30,91% i 1910/11 – 29,35%⁹⁰.

Dla porównania, w 1905 r. w Brzeżanach, w których mieszkało ponad 11 500 osób, katolicy stanowili 37,05%, grekokatolicy – 23,25%, wyznawcy religii mojżesz-

⁸⁶ Inf. na podst. rubryki: *Statystyka uczniów (Notatki statystyczne. Wypadek klasyfikacji z końcem roku szkolnego)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1874/75 – 1913/14.

⁸⁷ Tyle osób podczas spisu odpowiedziało na pytanie dotyczące mowy potocznej.

⁸⁸ K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910*, Kraków–Warszawa 1989, s. 103–104.

⁸⁹ A. Jezierski, *Historia Polski w liczbach*, Warszawa 1994, s. 94–95.

⁹⁰ Inf. na podst. analizy rubryki: *Zapiski statystyczne (Statystyka uczniów; Statystyka uczniów z końcem roku szkolnego)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szkolne 1874/75 – 1912/13.

wej – 39,23%, a pozostali – 0,47%⁹¹. W powiecie politycznym brzeżańskim w 1910 r. łacinników było 27,76%, grekokatolików – 61,95%, ewangelików – 0,04%, a wyznawców religii mojżeszowej – 10,25%. W sąsiednim powiecie podhajeckim stosunki wyznaniowe niewiele się różniły. Katolików było 26,66%, grekokatolików – 65,5%, ewangelików – 0,02%, wyznawców religii mojżeszowej – 7,82%⁹². W brzeżańskim obwodzie sądowym w tym samym roku ludność wyznania rzymskokatolickiego stanowiła 23,6%, grekokatolickiego – 64,9%, ewangelickiego – 0,1%, a mojżeszowego – 11,4%. Natomiast w Galicji Wschodniej osób deklarujących wyznanie rzymskokatolickie było 25,3%, grekokatolickie (unickie) – 61,7%, mojżeszowe – 12,4%, a inne – 0,6%⁹³. Nasuwa się wniosek podobny jak w przypadku języka – młodzież katolicka i wyznania mojżeszowego była zamożniejsza od grekokatolickiej i na dodatek częściej mieszkała w miastach lub na ich peryferiach, a to powodowało, że miała większe szanse w zdobyciu średniego wykształcenia. Porównując dane dotyczące narodowości i wyznania uczniów w Brzeżanach, zauważyć można, że katolików było o ponad 20% mniej niż osób przyznających się do języka polskiego. Większość z tych ponad 20% stanowili Izraelici.

Pośród uczniów, którzy w latach 1890/91 – 1912/13 uczęszczali do Gimnazjum w Brzeżanach, w stolicy powiatu urodziło się 17,89%, w powiecie brzeżańskim – 19,83%, w pozostałych powiatach galicyjskich – 60,93%, a za granicą – 1,35%. Najwięcej osób urodzonych w Brzeżanach uczęszczało do zakładu w roku szkolnym 1807/08 – 31,3%, najwięcej urodzonych w powiecie brzeżańskim – w roku 1902/03 – 45,21%, a poczętych w innych powiatach Galicji – w roku 1894/95 – 50,56%.

Z lat 1898/99 – 1912/13 zachowały się bardziej szczegółowe informacje, które pozwalają obliczyć, że w tym okresie w powiecie brzeżańskim urodziło się 22,43% przyszłych uczniów gimnazjum, w podhajeckim – 15,91%, w przemysłańskim – 3,14%, a w rohatyńskim – 6,77%⁹⁴.

W okresie, z którego dostępne są dane statystyczne, tj. w latach 1890/91 – 1913/14 średnio 34,03% rodziców uczniów brzeżańskiego gimnazjum mieszkało w Brzeżanach, a pozostali poza miastem. W powiecie brzeżańskim mieszkało średnio 20,15%, w podhajeckim – 14,61%, w przemysłańskim – 5,39%, w rohatyńskim – 10,45%, w pozostałych powiatach Galicji – 14,37%, a poza Galicją – 0,25%. Największy odsetek uczniów miejscowych uczęszczał do zakładu w latach poprzedzających I wojnę światową: 1912/13 – 43,24%, 1911/12 – 40,80% i 1910/11 – 37,46%. Związane to było z faktem, że w okresie tym zwiększył się procentowy udział młodzieży izraelickiej, a ta w zdecydowanej większości mieszkała w mieście. Największy odsetek uczniów mieszkających w powiecie brzeżańskim uczęszczało do zakładu w latach: 1912/13 – 26,18%, 1907/08 – 25,77% i 1911/12 – 25,19%. Powiat podhajecki najsilniej był reprezentowany w latach: 1909/10 – 18,26%, 1893/94 – 17,82% i 1895/96 – 17,52%, przemysłański w latach: 1894/95 – 8,4%,

⁹¹ J. Czernecki, *Brzeżany. Pamiątki...*, s. 97.

⁹² K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów...*, s. 85.

⁹³ A. Jezierski, *Historia Polski...*, s. 94-95.

⁹⁴ Inf. na podst. analizy rubryki: *Zapiski statystyczne (Statystyka uczniów; Statystyka uczniów z końcem roku szkolnego)* w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1890/91 – 1913/14.

1895/96 – 8,16% i 1892/93 – 8,18%, natomiast powiat rohatyński w latach: 1905/06 – 13,72%, 1903/04 – 13,13% i 1901/02 – 12,43%⁹⁵.

Uczniowie miejscowi zamieszkiwali u rodziców lub opiekunów, natomiast zamiejscowi – na stancjach lub w bursach. W Brzeżanach do 1914 r. funkcjonowały trzy bursy dla gimnazjalistów. Najstarszą z nich ufundował w 1869 r. właściciel dóbr Kurzany, długoletni członek Rady Powiatowej w Brzeżanach (1867–1883) Józef Jakubowicz. Darował on na potrzeby młodzieży dom parterowy, obszerny ogród, 50 tysięcy koron na fundusz żelazny i własny księgozbiór. Po śmierci Jakubowicza Towarzystwo Bursy nazwało ją imieniem fundatora i przeprowadziło rozbudowę obiektu.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku bursa mieściła się w dwóch domach. W pierwszym, mniejszym, parterowym, znajdowała się kuchnia, jadalnia i mieszkanie zakonnic zarządzających kuchnią. W drugim, większym, również parterowym, kwaterowali uczniowie i prefekt. Do tego domu dobudowano w roku szkolnym 1892/93 skrzydło piętrowe o czterech pokojach, w celu pomieszczenia większej liczby wychowanków. Inwestycja została sfinansowana w dużej części z funduszu żelaznego. Ubytek z funduszu pokrywany był w następnych latach z odsetek od pozostałego kapitału. Dzięki rozbudowie liczba mieszkańców bursy wzrosła z około 30 do blisko 60. Bardzo aktywnym działaczem Towarzystwa Bursy – najpierw jego członkiem, później wiceprezesem, a następnie prezesem, był dyrektor gimnazjum w stanie czynnym, a później na emeryturze – Franciszek Grzegorzcyk.

Idąc za przykładem Polaków, w 1887 r. własną bursę założyli Ukraińcy. Duszą przedsięwzięcia był profesor Julian Nasalski. Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku w internacie mieszkało około 30 wychowanków, a na początku XX wieku – około 60. Sytuacja materialna Towarzystwa Bursy Ruskiej była znacznie trudniejsza. Posiadało ono własny budynek, ale na początku XX wieku ciążył na nim dług na rzecz Banku Krajowego w wysokości prawie 4500 koron. Dlatego też stowarzyszenie miało ograniczone możliwości przyjmowania uczniów bezpłatnie lub za obniżoną opłatą⁹⁶.

O swoją młodzież zadbali także Izraelici. W 1908 r. założyli Towarzystwo Bursy Żydowskiej, zgromadzili kapitał w wysokości 1500 koron, co pozwoliło im, z pomocą różnych instytucji, zapewnić opiekę 25 wychowankom⁹⁷. W Brzeżanach były jeszcze dwie bursy: Bursa Polska Włościańska i Bursa Ruska Włościańska, ale przeznaczone były one dla chłopców ze szkół ludowych⁹⁸.

Pośród uczniów mieszkających poza Brzeżanami miejsce w internatach w różnym okresie znajdowało od 30 do 50%. Pozostali musieli szukać stancji. Nawet ci, którzy mieszkali w wynajętych kwaterach na przedmieściach, ponosili wyższe koszty

⁹⁵ Inf. na podst. analizy rubryki: Zapiski statystyczne (*Statystyka uczniów; Statystyka uczniów z końcem roku szkolnego; Klasyfikacja uczniów*) w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1890/91 – 1913/14.

⁹⁶ T. Ochenduszeko, *Bursy dla młodzieży szkół średnich i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869–1918)*, Rzeszów 2011, s. 37-38.

⁹⁷ Na ponad 130 burs dla młodzieży szkół średnich, które funkcjonowały w Galicji do 1914 r., Żydzi założyli tylko 7: w Brodach, Brzeżanach, Buczaczu, Czortkowie, Stryju, Tarnopolu i Złoczowie. Wynikało to z faktu, że mieszkali głównie w miastach, a nieliczni uczniowie z prowincji wynajmowali stancje, często u swoich krewnych.

⁹⁸ J. Czernecki, *Brzeżany. Pamiątki...*, s. 97.

od kolegów zamieszkujących w bursach. Stancje w centrum miasta były jeszcze droższe. Udzielanie koncesji na prowadzenie stancji i ich cofanie należało do uprawnień dyrektora gimnazjum. Osoby utrzymujące w swoich domach uczniów podpisywały zobowiązanie, że będą przestrzegać regulaminu opracowanego przez Radę Szkolną Krajową⁹⁹. Kolejni zarządcy gimnazjum, ze względu na brak odpowiedniej liczby lokali, zmuszeni byli jednak przymykać oczy na to, że właściciele nie zawsze przestrzegali norm związanych z powierzchnią mieszkalną, ogrzewaniem, wilgotnością, a także z dyscypliną lokatorów¹⁰⁰.

Do najbardziej znanych wychowanków gimnazjum brzeżańskiego z lat 1869/70 – 1917/18 zaliczyć można m.in.: absolwenta z 1872 r. Franciszka Tomaszewskiego (1852–1912) – dyrektora Gimnazjum w Samborze (1896/97 – 1903/04) i Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie (1904/05 – 1911/12), posła na Sejm Krajowy (1902–1906) i do Rady Państwa w Wiedniu (1906–1911)¹⁰¹; absolwenta z 1905 r. Edwarda Śmigłego-Rydza (1886–1941) – honorowego obywatela Brzeżan, Naczelnego Wodza w wojnie obronnej Polski 1939 r.¹⁰²; jego kolegę ze Związku Strzeleckiego, absolwenta z 1906 r. Władysława Tadeusza Wisłockiego (1887–1941) – sławistę, bibliotekarza, bibliografa, kustosa i dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁰³; absolwenta z 1907 r. Alfreda Biłyka (1889–1939) – wojewodę tarnopolskiego (1936–1937) i lwowskiego (1937–1939), bohaterskiego obrońcę Lwowa¹⁰⁴.

Przepisy oświatowe określały, aby w gimnazjach wyższych było 12 posad nauczycielskich, licząc razem z etatem dyrektora¹⁰⁵. Minister Wyznań i Oświaty obsadzał je profesorami i nauczycielami rzeczywistymi. Decyzja o zwiększeniu liczby posad należała do cesarza, a prowizoryczną decyzję mógł podjąć Minister Wyznań i Oświaty. Pozostałe etaty obsadzane były przez RSK zastępcami nauczycieli, zwanymi też suplentami. Mogło się zdarzyć, że posad nauczycielskich było mniej, gdyż jeden lub dwóch nauczycieli figurowało w Brzeżanach, a przydzieleni byli czasowo do innego gimnazjum. Mogło ich też być więcej, ponieważ nauczyciel figurował na liście w innym gimnazjum, a czasowo przydzielony był do Brzeżan. Zdarzało się, że w ciągu roku szkolnego profesor lub nauczyciel otrzymywał urlop ze względu na stan zdrowia lub urlop naukowy i doraźnie przez kilka miesięcy zastępował go nauczyciel tymczasowy (nazywany też prowizorycznym) lub zastępca nauczyciela.

W latach 1874/75 – 1899/1900 w brzeżańskim gimnazjum zatrudniano od 16 do 20 nauczycieli. Później z powodu wzrostu liczby oddziałów zaczęto ich przybywać. W roku szkolnym 1901/02 było ich 22, w kolejnym roku – 24, a w następnym – 25. W roku 1904/05 liczba pedagogów wzrosła do 27, w następnym roku – do 31, a w kolejnym – do 33. W roku 1907/08 nauczycieli było już 40, w czterech kolejnych

⁹⁹ *Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich zestawił Henryk Kopia profesor c.k. II gimnazjum we Lwowie*, Lwów 1900, s. 63-65.

¹⁰⁰ T. Ochendusko, *Bursy dla młodzieży...*, s. 81.

¹⁰¹ T. Ochendusko, *Leksykon kadry...*, s. 151-152.

¹⁰² P. Stawecki, *Rydz-Śmigły Edward* [w:] *PSB*, t. XXXIII/3, z. 138, s. 439-440.

¹⁰³ H. Batowski, *Władysław Tadeusz Wisłocki (1887–1941)*, „Kwartalnik Historyczny” 1939/45 (wyd. 1946), z. 3-4, s. 632-633.

¹⁰⁴ *Życiorys Alfreda Biłyka*, „Gazeta Lwowska”, nr 85 z 16 IV 1937, s. 3.

¹⁰⁵ *Ustawy i rozporządzenia...*, s. 100.

latach nastąpił minimalny spadek: do 35–39. Rekord – 43 pedagogów został ustanowiony w roku 1912/13¹⁰⁶.

W omawianym przedziale czasowym zatrudnionych było ogółem około 220 pracowników pedagogicznych. Tak duża ich liczba wynikała z częstych przesunięć. Najczęściej z zakładu do zakładu przenoszani byli zastępcy nauczycieli. Rządziej rotacji podlegali nauczyciele zwyczajni, a przydzielenie profesorowi innej posady odbywało się za jego zgodą. Roszady personalne nasiliły się na początku XX wieku. W latach szkolnych 1907/08 i 1910/11 w zakładzie pojawiło się po 16 nowych pracowników, a w roku 1906/07 – 15. Miało to związek ze wzrostem liczby klas nie tylko w Gimnazjum w Brzeżanach, ale także w sąsiednich szkołach średnich. Drugim powodem było zwiększenie liczby urlopów szkoleniowych: rocznych, półrocznych i krótszych, przydzielanych pedagogom przez władze szkolne. Dzięki nim zastępcy nauczycieli mogli szybciej przygotować się do egzaminów nauczycielskich, które były warunkiem uzyskania stałej posady¹⁰⁷.

Ponad 60% zatrudnionych pracowników pedagogicznych było obrządku rzymskokatolickiego. Podobnie wyglądała sytuacja w innych gimnazjach z polskim językiem wykładowym w Galicji Wschodniej¹⁰⁸. Wynikało to z tego, że rzymskich katolików, którzy ukończyli wydział filozoficzny na uniwersytecie i zdobyli uprawnienia do nauczania w szkołach średnich, było znacznie więcej niż unitów i wyznawców religii mojżeszowej. Ponadto grekokatolicy częściej byli kierowani do placówek z ruskim językiem nauczania. Przykładowo, w roku szkolnym 1912/13 na 43 nauczycieli przedmiotów obowiązkowych 26, tj. 60,4% było katolikami, czternastu, tj. 32,6% – grekokatolikami, a trzech, tj. 7% – wyznawcami religii mojżeszowej¹⁰⁹.

W 1896 r. władze oświatowe, chcąc ułatwić dyrektorom zarządzanie rosnącą liczbą nauczycieli i uczniów, utworzyły stanowisko pomocnika kancelaryjnego dyrektora. Wprowadziły zasadę, że mógł być on powołany, jeżeli zakład był kompletny, tj. ośmioklasowy i przez trzy lata z rzędu było co najmniej cztery klasy równoległe¹¹⁰. Brzeżańskie gimnazjum spełniło te warunki w roku 1901/02. Pierwszym pomocnikiem, powołanym na okres od 1 stycznia 1904 do 31 grudnia 1905, został Alojzy Steiner¹¹¹.

Warto zwrócić uwagę, że wielu zastępców nauczycieli, nauczycieli rzeczywistych i profesorów brzeżańskiego gimnazjum z okresu autonomicznego przeszło do historii nie tylko z tego powodu, że dali się poznać jako solidni wykładowcy. Zastępca

¹⁰⁶ Inf. na podst. rubryki: *Skład grona nauczycielskiego w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szk. 1874/75 – 1912/13*.

¹⁰⁷ Inf. na podst. rubryki: *Skład grona nauczycielskiego i Zmiany w gronie nauczycielskim (Zmiany w gronie nauczycielskim w ciągu roku szkolnego) w sprawozdaniach Gim. w Brzeżanach za lata szkolne 1882/83 – 1913/14*.

¹⁰⁸ Przykładowo, w Złoczowie w roku szkolnym 1913/14 na 30 nauczycieli 23 było katolikami, 3 – grekokatolikami, a 4 – wyznawcami religii mojżeszowej.

¹⁰⁹ Obliczenia na podst. publikacji: M. Janelli, J. Piątek, *Kalendarzyk profesorski Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, rocznik II, rok 1914, Lwów 1914, s. 104-222.

¹¹⁰ *Ustawy i rozporządzenia...*, s. 121.

¹¹¹ *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1903/04*, s. 22; T. Ochenduszko, *Pomocnicy kancelaryjni dyrektorów [w:] Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2012/2013*, s. 17-19.

nauczyciela Bazyli Sanat to jeden z kilku pedagogów, którzy przyczynili się do spularyzowania w szkołach średnich wiedzy o elektryczności¹¹². Zastępca nauczyciela Włodzimierz Bańkowski był członkiem Rady Miejskiej w Sanoku (1902–1913), dyrektorem tamtejszego gimnazjum (X 1895 – IV 1917) oraz pomysłodawcą budowy bursy dla młodzieży i usypania kopca Mickiewicza. Zastępca nauczyciela Władysław Wasilkowski awansował później na kierownika VI Gimnazjum we Lwowie (1905). Zastępca nauczyciela Józef Piekarski pełnił funkcję kierownika II Gimnazjum w Samborze (1915/16), kierownika II Gimnazjum w Tarnowie (1916), a później jego dyrektora. Natomiast zastępca nauczyciela Aleksander Topolski w 1913 r. zastępował kierownika Gimnazjum w Leżajsku¹¹³. Nauczyciel Karol Rawer działał na rzecz lokalnej społeczności jako członek Rady Miejskiej we Lwowie (1893–1898 i 1900–1905) oraz kierownik Filii IV Gimnazjum we Lwowie (1898/99 – 1901/02), którą przygotował do przekształcenia w oddzielny zakład – IX Gimnazjum. Przeniesiony z Brzeżan do Buczacza nauczyciel Piotr Niebieszczański zastąpił tam chorego dyrektora jako kierownik (1909)¹¹⁴. Pedagog i profesor Maurycy Maciszewski w latach 1889/90 – 1916/17 był dyrektorem Gimnazjum w Tarnopolu. Doprowadził do utworzenia przy szkole filii z ruskim językiem wykładowym, a następnie do przekształcenia jej w samodzielny zakład. Aktywnie uczestniczył we wszystkich ważnych przedsięwzięciach w mieście i okolicy. W 1910 r. opublikował monografię historyczną *Brzeżany w okresie Rzeczypospolitej Polskiej*. Nauczyciel i profesor Alojzy Steiner został założycielem i pierwszym kierownikiem Prywatnego Gimnazjum z polskim językiem wykładowym w Zbarażu (1911). Nauczyciel i profesor Tomasz Garlicki był dyrektorem Gimnazjum w Złoczowie (XII 1903 – 1913/14), członkiem Rady Miejskiej w Złoczowie (1908–1914), a w latach I wojny światowej członkiem Rady Szkolnej Krajowej. Nauczyciel i profesor Władysław Kucharski pełnił szereg funkcji: kierownika Gimnazjum w Borszczowie (1910/11 – 1911/12), kierownika Gimnazjum i Liceum Sióstr Sercańek we Lwowie (1919/20–1920/21), dyrektora Zakładu Sierot i Ubogich Fundacji hr. St. Skarbka w Drohowyżu (1921/22 – 1922/23), kierownika Prywatnego Gimnazjum w Tarnopolu (1929–1931), dyrektora Seminarium Nauczycielskiego w Jordanowie (1931–1935), dyrektora Gimnazjum im. St. Konarskiego w Oświęcimiu (1935–1939). Natomiast profesor Antoni Kruszelnicki został kierownikiem Prywatnego Gimnazjum z ruskim językiem wykładowym w Horodence (1911/12 – 1913/14), a później ministrem edukacji w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej (1918–1920)¹¹⁵.

W okresie autonomicznym dyrektorami Gimnazjum w Brzeżanach byli: Antoni Sołtykiewicz (1868/69 – 30 VII 1872), Mateusz Kurowski (IX 1872 – 1889/90), Franciszek Grzegorzczak (1 X 1890 – 30 IX 1905), Aleksander Frączkiewicz (13 X 1905 – 1915) i Roman Koestlich (1917/18 – po 1925). W okresach przejściowych szkołą zarządzał kierownik ks. Michał Soniewiecki (1–30 IX 1890, 31 IX – 13 X 1905)¹¹⁶.

¹¹² A. Błahut, T. Ochenduszek, *Kasper Brzostowicz – pedagog, dyrektor szkoły, elektryk*, „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problemowe, KOMEL”, nr 112, 4/2016, s. 16.

¹¹³ T. Ochenduszek, *Leksykon kadry...*, s. 10-11, 108, 152, 156-157.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 92-93, 118.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 33, 64-65, 69-70, 82-83, 142.

¹¹⁶ Z. Zagórowski, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Lwów–Warszawa 1924, s. 333.

Antoni Sołtykiewicz (1826 – 13 XII 1912) pracował wcześniej jako zastępca nauczyciela (1850 – X 1856), a następnie nauczyciel (X 1856 – III 1868) w Gimnazjum w Rzeszowie. Zastępował tam dyrektora (15 I 1867 – 8 III 1868). Następnie był nauczycielem w Gimnazjum w Tarnopolu (8 III – VI 1868). W Brzeżanach, oprócz pełnienia funkcji dyrektora, zasiadał także w Radzie Szkolnej Okręgowej (1872). Później mianowany został dyrektorem Gimnazjum w Rzeszowie (II – 31 VIII 1872). Ze stanowiska tego awansował na tymczasowego inspektora szkół średnich (1872/73), a następnie na inspektora (1873/74 – 1890).

Mateusz Kurowski rozpoczynał jako suplent w Szkole Realnej we Lwowie (1857/58) i Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie (1859/60 – 1860/61). Następnie został nauczycielem w Drohobyczu (1861/62 – 1871/72). Pełnił tam funkcję zastępcy dyrektora (1861/62 i 1867/68 – 1871/72). W Brzeżanach, oprócz zajmowania stanowiska dyrektora, był jeszcze członkiem (1873–1887), a następnie zastępcą przewodniczącego (1888–1890) Rady Szkolnej Okręgowej, członkiem (1875–1889) i prezesem oddziału (1876) Towarzystwa Pedagogicznego. Utworzył on Fundację im. Kopernika celem udzielania zapomóg dla zdolnych uczniów miejscowego gimnazjum¹¹⁷.

Franciszek Grzegorzczak (ur. 9 XII 1842) był zastępcą nauczyciela (1867/68 – 1869/70), następnie nauczycielem (1870/71 – 1874/75), a później profesorem (1875/76 – 1885/86) w II Gimnazjum we Lwowie. We wrześniu 1886 r. awansował na dyrektora Gimnazjum w Przemyślu. W roku szkolnym 1888/89 zorganizował równorzędną klasę ruską, z której powstało Gimnazjum z ruskim językiem wykładowym w Przemyślu. W Brzeżanach był zastępcą przewodniczącego Rady Szkolnej Okręgowej (1892–1906), wiceprezesem (1902/03 – 1907/08), a następnie prezesem (1908/09 – 1913/14) Zarządu Bursy Polskiej oraz dwukrotnie (1902–1905 i 1909–1911) członkiem Rady Miejskiej¹¹⁸.

Aleksander Frączkiewicz (12 II 1863 – 5 IX 1925) był zastępcą nauczyciela w Gimnazjum w Przemyślu (1888/89 – 1889/90) i w Gimnazjum w Drohobyczu (1890/91 – 1891/92). Następnie pracował jako nauczyciel (1892/93 – 1894/95) i profesor (1895/96 – 1897/98) w Gimnazjum w Jarosławiu. Później był profesorem w Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie (1898/99 – 1899/1900), w filii tegoż Gimnazjum (1900/01 – 1902/03) i VI Gimnazjum we Lwowie (1903/04 – 1904/05). Pełnił też funkcję kierownika Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego im. J. Słowackiego we Lwowie (1902/03 – 1904/05). W Brzeżanach zorganizował uroczystości upamiętniające stulecie założenia gimnazjum, zainicjował założenie fundacji stypendialnej, był przewodniczącym oddziału Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (1913), zastępcą przewodniczącego Rady Szkolnej Okręgowej (1908–1914) oraz dyrektorem Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli Szkół Ludowych Pospolitych. Po zakończeniu pracy w Brzeżanach został dyrektorem Gimnazjum w Stryju (V 1917 – 1924/25)¹¹⁹.

¹¹⁷ T. Ochenduszek, *Leksykon kadry...*, s. 72-73, 135.

¹¹⁸ T. Pudłocki, *Dyrektor Franciszek Grzegorzczak: człowiek kilku środowisk miejskich*, „Nasz Przemyśl” 2015, nr 9 (131), s. 42.

¹¹⁹ *Dyrektor Frączkiewicz*, „Nowości Ilustrowane” 1905, nr 49, s. 7; T. Ochenduszek, *Leksykon kadry...*, s. 32.

Michał Soniewiecki (19 XI 1837 – 23 VIII 1910) to ksiądz greckokatolicki, który 43 lata przepracował w gimnazjum brzeżańskim jako zastępca katechety (1864/65 – 1868/69), katecheta (1869/70 – 1870/71) i ksiądz profesor (1871/72 – 1906/07). Kierownikiem był krótko: od przejścia w stan spoczynku dyrektora Mateusza Kurowskiego do mianowania jego następcą Franciszka Grzegorzcyka (1–30 IX 1890) oraz od przejścia w stan spoczynku dyrektora Franciszka Grzegorzcyka do objęcia funkcji przez Aleksandra Frączkiewicza (31 IX – 13 X 1905). Był ulubieńcem młodzieży, zarówno ruskiej, jak i polskiej¹²⁰.

Dzięki staraniom dyrektora Frączkiewicza, w połowie 1914 r. ukończona została budowa nowego gmachu dla gimnazjum. Otoczony był on obszernym ogrodem. Na początku roku szkolnego 1914/15 miał zostać uroczystie otwarty. Niestety, wybuchła I wojna światowa i budynek został tymczasowo przeznaczony na koszary, szpital i magazyny dla wojska. Na skutek wykorzystywania go niezgodnie z przeznaczeniem oraz walk frontowych uległ dewastacji i w 1918 r. nie nadawał się już do użytku¹²¹.

Na początku I wojny światowej, od sierpnia 1914 do sierpnia 1915 r. Brzeżany znalazły się pod okupacją rosyjską. Młodzież, która pozostała w mieście, mogła uczyć się samodzielnie. Pewna grupa ewakuowała się wraz z rodzicami na zachód i południe. W roku szkolnym 1914/15 nieliczni mieli szansę kontynuować naukę mniej lub bardziej systematycznie w 10 miastach, w których funkcjonowały szkoły średnie, tzn.: w Krakowie, Białej, Bochni, Chrzanowie, Myślenicach, Nowym Sączu, Nowym Targu, Podgórzu, Wadowicach i Zakopanem, lub na kursach naukowych: w Brnie, Hranicach, Luhacovicach, Pradze, Wiedniu i Salzburgu¹²². Podobnie było z kadrą nauczycielską. Ci, którzy zdążyli się ewakuować, mogli pracować w gimnazjach na obszarach nieokupowanych. Kilku pedagogów znalazło zatrudnienie na kursach naukowych dla polskiej młodzieży poza Galicją. Na przykład, dyrektor Aleksander Frączkiewicz kierował takim kursem w Hranicach koło Ostrawy¹²³.

Latem 1915 r., po wyzwoleniu przez wojska austriackie i niemieckie, miasto znalazło się w strefie przyfrontowej. Przebywająca w Białej Rada Szkolna Krajowa upoważniła dyrektora i kadrę nauczycielską, aby, w zależności od lokalnej sytuacji, próbować uruchomić szkołę albo organizować doraźne kursy naukowe. Brak materiału źródłowego pozwala na sugestię, że przyjęto to drugie rozwiązanie. Na mocy przepisów wojennych, uczniom klas starszych (ósmej, siódmej i szóstej) powołanym do wojska zaliczono do stażu edukacyjnego tyle klas, ile lat służyli w armii państwowej lub w formacjach ochotniczych, np. w Legionach Polskich¹²⁴. Ci, którzy walczyli, a nabyli prawo do uczęszczania do ósmej klasy, mogli składać podczas urlopu wojenny egzamin dojrzałości w dowolnym gimnazjum na terenie Austro-

¹²⁰ E. Dunikowski, *Z tęczyowych dni...*, s. 368; T. Ochendusko, *Leksykon kadry...*, s. 137.

¹²¹ *Brzeżany 1530–1930...*, s. 103.

¹²² P. Wanat, *Dyrektorzy gimnazjów wobec problemów organizacyjnych i dydaktycznych swoich szkół w latach I wojny światowej i walk o granice Drugiej Rzeczypospolitej [w:] Rzeszów swoim bohaterem. Środowisko rzeszowskich gimnazjów wobec odzyskania niepodległości*, Rzeszów 2020, s. 14–15.

¹²³ T. Ochendusko, *Leksykon kadry...*, s. 32.

¹²⁴ *Idem, Wojenne egzaminy dojrzałości w galicyjskich szkołach średnich w latach 1914/15 – 1917/18*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXXII, Rzeszów 2020, s. 57–59.

-Węgier. Dyrektorzy szkół zobowiązani zostali do dostosowania terminu matury do ich potrzeb¹²⁵.

Na froncie wschodnim 4 czerwca 1916 r. rozpoczęła się ofensywa Aleksandra Brusilowa. Wojska rosyjskie zajęły m.in.: Maniewiczze, Brody, Buczacz, Kołomyję, Brzeżany i Stanisławów. Ponowna okupacja trwała ponad rok. Po załamaniu się rosyjskiej ofensywy Aleksandra Kiereńskiego w pierwszej połowie lipca 1917 r., wojska niemieckie i austriackie odzyskały wschodnie powiaty Galicji. Brzeżany ponownie znalazły się w strefie przyfrontowej. Rzeka Żłota Lipa, nad którą położone jest miasto, dość długo była wałem obronnym dla armii rosyjskiej. Ciężkie boje toczyły się na podbrzeżańskim wzgórzu Łysonia. Uczestniczyły w nich oddziały ukraińskich Strzelców Siczowych, w których sporą grupę stanowili studenci i gimnazjaliści.

Wprawdzie Brzeżany były jednym z nielicznych miast w Galicji Wschodniej, w których w latach 1914–1918 funkcjonowała Rada Miejska, ale z powodu zniszczeń i zajęcia wielu lokali na potrzeby sił zbrojnych, do początku 1918 r. nie było w mieście warunków na systematyczną naukę. Dopiero w lutym 1918 r. dyrektor Roman Koestlich¹²⁶ zdołał otworzyć szkołę. Zajęcia odbywały się w pustych salach i bez pomocy dydaktycznych¹²⁷. Z powodu trudności aprowizacyjnych Rada Szkolna Krajowa nakazała zakończyć rok szkolny wcześniej niż zwykle, tj. 15 czerwca¹²⁸. Kolejny rok szkolny rozpoczął się we wrześniu, ale już w listopadzie 1918 r. zajęcia zostały przerwane z powodu walk polsko-ukraińskich o Galicję Wschodnią.

Porównując brzeżańskie gimnazjum w XIX i na początku XX wieku ze szkołami średnimi z polskim językiem wykładowym w innych miastach Galicji Wschodniej, np.: w Stanisławowie, Kołomyi, Drohobyczu, Samborze, Tarnopolu, Żłoczowie i Brodach¹²⁹, zauważyć można, że funkcjonowały one podobnie, miały podobne problemy i zwykle tymi samymi metodami je rozwiązywano. Ich losy związane były z dziejami Galicji, monarchii austro-węgierskiej oraz z historią ziem polskich w okresie zaborów. Szeroko pojęte środowisko tych szkół zmieniało się. Inne było w okresie absolu-

¹²⁵ Reskrypt RSK z 13 X 1914, l. 2030/IV, *Dziennik Urzędowy* [dalej: *Dz.U.*] RSK, R. XX, nr 5 z 25 IX 1915, s. 46-47; *Okólnik RSK z 9 XII 1915*, l. 29.314/IV, *Dz.U. RSK*, R. XX, nr 1, z 17 I 1916, s. 1-2.

¹²⁶ Roman Koestlich, ur. 15 VIII 1881, zastępca nauczyciela w: Filii Gim. Franciszka Józefa we Lwowie (1904/05), Gim. Franciszka Józefa we Lwowie (1905/06), nauczyciel w Filii I Gim. w Tarnopolu (1906/07–1907/08) i II Gim. w Tarnopolu (1908/09), profesor w II Gim. w Tarnopolu (1909/10 – 1913/14), dyrektor Gim. w Brzeżanach (1918 – po 1925).

¹²⁷ *Brzeżany 1530–1930...*, s. 104.

¹²⁸ *Okólnik RSK z 10 V 1918*, l.202/pr, *Dz.U. RSK*, R. XXII, nr 5 z 30 V 1918.

¹²⁹ Zob. T. Ochenduszek, *Szkoły średnie w Stanisławowie...*, s. 51-68; *Idem, Szkoły średnie w Kołomyi w latach 1861–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXX, Rzeszów 2018, s. 91-11; *Idem, Szkoły średnie w Drohobyczu w latach 1775–1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. w Rzeszowie za r. szk. 2015/2016*, s. 7-15; *Idem, Szkolnictwo średnie w Samborze w latach 1680-1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. w Rzeszowie za r. szk. 2017/2018*, s. 5-16; *Idem, Gimnazja z niemieckim językiem wykładowym w Galicji w okresie jej autonomii (1869–1918)*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXXI, Rzeszów 2019, s. 45-63, T. Ochenduszek, W. Pietryka, *Szkoły średnie w Tarnopolu w latach 1820–1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. w Rzeszowie za r. szk. 2014/2015*, s. 5-17; T. Pudłocki, *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze w okresie dyrektury Józefa Szafrana (1904–1914)* [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. IV, red. U. Jakubowska, Warszawa 2017, s. 95-124; E. Duniowski, *Z tęczyowych dni...*, s. 343-382.

tyzmu przed Wiosną Ludów, inne, trochę zmodyfikowane, w czasach rywalizacji zwolenników centralizmu i rozwiązań konstytucyjnych (1848–1867), a znacznie bardziej zmienione po ukształtowaniu się dualizmu austro-węgierskiego i uzyskaniu przez Galicję autonomii (po 1867 i 1869 r.). Zarówno pracownicy pedagogiczni, jak i młodzież szybko dostosowywali się do nowych warunków. Dzięki temu przełomowe wydarzenia historyczne nie zakłócały codziennego rytmu pracy szkół w wymienionych miejscowościach. Placówki te były ważnymi ośrodkami nie tylko kultury polskiej, ale także ukraińskiej i żydowskiej. Można przypuszczać, że gimnazja w pozostałych ośrodkach miejskich nie różniły się od nich. Warto byłoby tę hipotezę zweryfikować, opracowując o nich oddzielne artykuły.

Należy zauważyć, że powstałe pod koniec XIX i na początku XX wieku gimnazja z ukraińskim językiem wykładowym w Kołomyi, Przemyślu, Tarnopolu i Stanisławowie stały się ośrodkami kultury ukraińskiej. W gimnazjach polskich w tych miastach systematycznie zmniejszała się liczba uczniów wyznania greckokatolickiego. Natomiast szkoły średnie w Samborze, Złoczowie i Brzeżanach do końca okresu autonomicznego pozostały placówkami, w których w jednej klasie mogły rozwijać się relacje koleżeńskie między Polakami, Ukraińcami i Żydami. Chcąc odpowiedzieć na pytanie, czy zaowocowało to większą tolerancją niż gdzie indziej, należałoby dokładnie prześledzić dzieje tych miast w okresie późniejszym.

Specyfiką brzeżańskiej szkoły średniej od roku szkolnego 1906/07 były klasy utrakwistyczne. Jest to bardzo wąski problem badawczy, ale warto byłoby sprawdzić, jak funkcjonowały oddziały dwujęzyczne w innych gimnazjach państwowych i prywatnych w okresie autonomii galicyjskiej.

Bibliografia

Źródła drukowane:

- Dunikowski E., *Z tęczyowych dni w szkołach brzeżańskich (1861–1873)* [w:] A. Knot, *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955.
- Dyrektor Frączkiewicz*, „Nowości Ilustrowane” 1905, nr 49.
- Dzienniki Urzędowe c.k. Rady Szkolnej Krajowej* z lat 1914–1918.
- Janelli M., Piątek J., *Kalendarzyk profesorski Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, rocznik II, rok 1914, Lwów 1914.
- Kronika c.k. gimnazjum w Brzeżanach* [w:] *Spr. Dyr. Gim. w Brzeżanach za r. szk. 1875. Sprawozdania Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Brzeżanach za lata 1874/75 – 1913/14.*
- Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji*, R. XIX, nr 5 z 25 IX 1915 i R. XX, nr 1, z 17 I 1916.
- Szematyzmy Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na lata 1789–1914.*
- Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*, zestawiał Henryk Kopia profesor c.k. II gimnazjum we Lwowie, Lwów 1900.
- Zagórowski Z., *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Lwów–Warszawa 1924.

Opracowania:

- Batowski H., *Władysław Tadeusz Wiśłocki (1887–1941)*, „Kwartalnik Historyczny” 1939/45 (wyd. 1946), z. 3-4.
- Błahut A., Ochenduszek T., *Kasper Brzostowicz – pedagog, dyrektor szkoły, elektryk*, „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problemowe, KOMEL”, nr 112, 4/2016.
- Bostel F., *Reforma egzaminu dojrzałości*, „Muzeum” 1908, r. XXIV, t. 1, z. 4.
- Buszko J., *Edward Rittner* [w:] *PSB*, t. XXXI/2, z. 129.
- Czernecki J., *Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia. W setną rocznicę założenia gimnazjum*, Lwów 1905.
- Dziubiński L., *Poczet prezydentów, wiceprezydentów i honorowych obywateli miasta Lwowa. Odbitka z książki pamiątkowej wydanej w 25-letni jubileusz autonomii królewskiego stołecznego miasta Lwowa*, Lwów 1896.
- Finkel L., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, Lwów 1894.
- Jeluk I., *Odrodzenie ruskiej literatury w Galicji i Markian Szaszkiewicz (w setną rocznicę urodzin M. Szaszkiewicza)* [w:] *Spr. Dyr. Gim. Brzeżanach za r. szk. 1910/11*.
- Jezierski A., *Historia Polski w liczbach*, Warszawa 1994.
- Kozik J., *Ogonowski Emilian* [w:] *PSB*, t. XXIII/4.
- Kramarz H., *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne”, t. XXIX, z. 3(114), Katowice 1986.
- Łopuszański B., *Spyridion Litwinowicz* [w:] *PSB*, t. XVII.
- Michalski J., *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)* [w:] *PSB*, t. XVII.
- Możdżeń S., *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próba jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974.
- Ochenduszek T., *Antoni Lischka – suplent rzeszowskiego gimnazjum, honorowy obywatel miasta Brzeżany*, „Ślad. Kwartalnik Społeczno-Historyczny Regionalnego Stowarzyszenia Pamięci Historycznej Ślad”, nr 2-3/2011.
- Ochenduszek T., *Bursy dla młodzieży szkół średnich i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869–1918)*, Rzeszów 2011.
- Ochenduszek T., *Gimnazja z niemieckim językiem wykładowym w Galicji w okresie jej autonomii (1869–1918)*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXXI, Rzeszów 2019.
- Ochenduszek T., *Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015.
- Ochenduszek T., *Leksykon kadry kierowniczej gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015.
- Ochenduszek T., *Leksykon nauczycieli i wychowanków I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*, Rzeszów 2010.
- T. Ochenduszek, *Pomocnicy kancelaryjni dyrektorów* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2012/2013*.
- Ochenduszek T., *Rada Szkolna Krajowa we Lwowie* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2013/14*.
- Ochenduszek T., *Szkoły średnie w Drohobyczu w latach 1775–1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2015/2016*.
- Ochenduszek T., *Szkoły średnie w Kołomyi w latach 1861–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXX, Rzeszów 2018.

- Ochenduszko T., *Szkoły średnie w Stanisławowie w latach 1669–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. XXVIII, Rzeszów 2016.
- Ochenduszko T., *Wojenne egzaminy dojrzałości w galicyjskich szkołach średnich w latach 1914/15 – 1917/18*, „Prace Historyczno-Archiwalne” t. XXXII, Rzeszów 2020.
- Ochenduszko T., *Szkolnictwo średnie w Samborze w latach 1680–1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2017/2018*.
- Ochenduszko T., Pietryka W., *Szkoły średnie w Tarnopolu w latach 1820–1918* [w:] *Spr. Dyr. I Lic. Ogóln. w Rzeszowie za r. szk. 2014/2015*.
- Pudłocki T., *Dyrektor Franciszek Grzegorzczak: człowiek kilku środowisk*, „Nasz Przemysł” 2015, nr 9(131).
- Pudłocki T., *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze w okresie dyrektury Józefa Szafrana (1904–1914)* [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. IV, red. U. Jakubowska, Warszawa 2017.
- Stawecki P., *Rydz-Śmigły Edward* [w:] *PSB*, t. XXXIII/3, z. 138.
- Stopka K., *Szymonowicz Grzegorz* [w:] *PSB*, t. L/2.
- Szczygielski W., *Potocki Wincenty h. Pilawa* [w:] *PSB*, t. XXVIII/2, z. 117.
- Śródka A., Szczawiński P., *Biogramy uczonych polskich*, t. I, cz. 3, Wrocław 1983.
- Świeboda J., *Collegium Ressoviense w życiu Polaków 1658–1983*, Rzeszów 1983.
- Świeboda J., *Dzieje I Gimnazjum w Rzeszowie 1786–1918*, Rzeszów 1984.
- Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.
- Tyrowicz M., *Ogonowski Aleksander* [w:] *PSB*, t. XXIII/4, z. 99.
- Wanat P., *Dyrektorzy gimnazjów wobec problemów organizacyjnych i dydaktycznych swoich szkół w latach I wojny światowej i walk o granice Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Rzeszów swoim bohaterom. Środowisko rzeszowskich gimnazjów wobec odzyskania niepodległości*, Rzeszów 2020.
- Wisłocki Władysław [w:] A. Śródka, P. Szczawiński: *Biogramy uczonych polskich. Nauki społeczne*, cz. I, z. 3. Wrocław–Warszawa 1985.
- Zamorski K., *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910*, Kraków–Warszawa 1989.
- Życiorys Alfreda Biłyka, „Gazeta Lwowska”, nr 85 z 16 IV 1937.

Abstract

Historical outline of the middle school in Brzeżany in the years 1806-1918

The erstwhile location of the school was Zbaraż. In 1789, Holy Roman Emperor Joseph II founded a five-year middle school in Zbaraż. It was one of six such schools in Galicia. In 1805 Emperor Franz Joseph I made a decision to move the institution to Brzeżany – a town which was the capital of the district. After school reforms of 1819, the number of classes was increased to six. The four lower classes were grammati-

cal, with the two higher ones being poetics and rhetoric. A prefect was responsible for the teaching matters, and the strategic decisions were made by a director, who was at the same time a leader of the district (ger. Kreishauptmannem). After the Springtime of Nations in 1848, Kreishauptmann lost his authority over the middle school, and a prefect was raised to the rank of director and took the sole responsibility for running the school. As a result of another reform, the government was trying to reduce the curriculum time in middle school to four years. However, thanks to the efforts of the local community, this was avoided and the middle school curriculum was increased to eight classes. It happened in the years 1863–1864 and 1864–1865. The first matura exam for the Brzeżany eighth grade students was conducted in May and June 1865.

After Galicia became autonomous, the school had more room for expansion. The number of students over the years increased from 300 to over 700, and so from 9 groups being taught in the year 1868–1869, it increased to 23 groups being taught in the years preceding World War I.

Bilingual classes were being created from the school year 1906–1907, where some subjects were taught in Polish and the rest in Ukrainian.

In the school year of 1914–1915, the middle school was closed due to Russian occupation of a large part of Galicia. In the years 1915–1916 and 1917–1918, the middle school was either considered to be at the front or under occupation, and due to these conditions it could not be reopened until February 1918.

Keywords:

Galicia, Brzeżany, middle school, teachers, students, 19th and 20th century